

**ADATOK A KÖRÖS-VIDÉK LÓTENYÉSZTÉSÉNEK
TÖRTÉNETI-NÉPRAJZI ISMERETÉHEZ**

– Cs. Szabó István –

Dolgozatomban arra szeretnék kísérletet tenni, hogy levéltári források, néprajzos és történész nemzedékek munkássága, saját gyűjtésem tapasztalatai alapján adatokat ismertessek a lóról, az ember egyik – harcban és munkában egyaránt – legrégebb segítőtársáról. Terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé az élőhelyi környezet változásainak részletes ismertetését, így csupán érzékeltetni lehet a táj környezeti jellemzőit arról, hogy milyen tartási, takarmányozási lehetőségeket kínált az adott élőhely – a többi állatfajjal együtt – a lónak.¹

A Körösök a szabályozás előtt bizonyos értelemben változatlan formában maradtak fenn az idők folyamán. A folyók ugyanis a síkságra érve mindenütt azonos módon viselkedtek: folyásuk lelassult, lerakott hordalékukból szigeteket építettek, melyeket kerülgetve hatalmas területeket nedvesítettek el. Természetföldrajzi tájnak is lassú, kanyargós vízfolyások járta, nagy kiterjedésű mocsaras területekkel tarkított vidék volt nemcsak a középkorban, hanem a korábbi évezredekben is. Ugyanakkor a mikrokörnyezetet állandó változásban tartotta a folyóvizek lassú, de folyamatos romboló-építő munkája, továbbá az árvizek évenként többször újuló ritmusa. Ennek megfelelően a folyók medre állandóan változott, a mederágak egyre szaporodtak és nőttek, lefűződtek, majd a víz új utat vágott magának. A régi mederben pangó víz elmoscsarasodott és csak az árvíz idején kapott utánpótlást. A szigeteket időnként elöntötte a víz, a lerakott iszapréteg a szárazabb években termékeny talajt biztosított a földművelőknek. Az alacsonyabban fekvő szigeteken bőséges legelők és mocsári erdők adtak bő táplálékot az itt lakóknak s állataiknak.

Természetes hát, hogy az újkőkortól lakott terület volt a Körös-vidék. Az ember környezetalakító tevékenysége azonban csak az elmúlt ötszáz évben kezdte éreztetni hatását (mások szerint már korábban is). Kezdetben csak éltek a vizek nyújtotta javakból, később aztán különböző beavatkozásokkal növelték a hozamot. Nagyjából a török hódoltság végére érkezett el az a stádium, amikor a haszon tovább már nem növekedett (nem növekedhetett), a kár viszont egyre nagyobb lett. Az önkényesen – mindenféle vármegyei közigazgatási irányítás nélkül – épített vízimalmok, ezek vízduzzasztó gátjai, lassították az amúgy is alsószakaszra jellemző áramlást és soha nem látott méretű mocsarakat hoztak létre. Eliszapolódtak a vízelvezető kettőshasznosítá-

---

¹ Munkámat hálás szeretettel és tisztelettel ajánlom Herencsényi Béla tanár úr, Prof. Dr. Szabadfalvi József egyetemi tanár úr és Erdei István néhai karpaszományos hadapród, huszárörmester, méneskarilótenyésztési felügyelő úr emlékének. Herencsényi Béla tanár úr a váci Mezőgazdasági Technikumban, Szabadfalvi József professzor úr a Debreceni Egyetem Néprajz Tanszékén adott életre szóló indíttatást, egyrészt az állattenyésztés – ezen belül a lótenyésztés, a ló –, másrészt az anyagi kultúra – ezen belül az állattartás kutatásának szeretetéhez. Erdei Istvántól – mint kedves jó barátomtól, munkatársamtól is – mindezekon felül alapos lóismeretet, a tenyésztés művészetének tudományát, a ló tiszteletét s mint a lovassági hadi tudományok kiváló művelőjétől ebbéli alapismereteket kaptam. Ezt hálásan köszönöm.

sú fokok, hajdani halastavak, s károkat szenvedett az Árpádok korában már oklevelesen is adatható okszerű ártéri gazdálkodás.²

A Békés és Bihar megyei Nagy- és Kissárrét, a Körösök s Berettyó ártere a lecsapolásig (ez az 1860-as évektől intenzíven történt) vízjárta, nádas, ingoványos terület volt. A települések határának nagyobb része – egész évben, illetve időszakosan – víz alatt állott. A sárréti nép gazdasági bázisát elsősorban nem a földművelés, hanem az állattenyésztés, halászat és réti gyűjtögetés biztosította. A Sárrétek területén a mocsári legelők nem voltak elkülönítve, mindenki annyi állatot hajthatott ki rá, amennyit akart. Feltűnően nagyarányú volt a szarvasmarha-tenyésztés, juhtenyésztés, de a sertésenyésztés is tekintélyes állatlétszámmal volt képviselve. A lótenyésztés sem volt elhanyagolható, hiszen valamivel közlekedni is kellett.

A folyószabályozások előtt a Körösök-vidékén nádas, vízállásos területek váltakoztak a legelőkkel. Az 1778. évi Békés megyei szabályrendelet előírta, hogy szarvasmarhák, lovak, juhok sertésekkel együtt nem legelhetek. A sertések legelője a berek, nedves és rétes terület volt. Békés megyében igen sok lovat, szarvasmarhát tartottak. Amikor nyaranta kisült a legelőterület, a nyájjakkal vízjárta, mocsaras helyekre húzódtak.³ „...ezen Gyülekezet/ti. a Komádi Református Egyház/, a többi Berettyón innen lévő Gyülekezetekkel edjűtt – ámbárkülömb – külömbféle változásokon és viszontaktságokon ment is által – mikor a’Várad Várba Török lakott – az Ekklesiái békesség mellett, külsőképpen is, meglehető állapotban vólt. Szántó földre, és egyéb effélékre nézve, nem látott semmi szükségét, jó távol kiterjedvén viz nélkül való határa, mert ott, a’hól most két felóll a’Város alatt még ma is Nádas Rétek vagynak, részint fojó, részszint álló vízzel edjűtt, akkor sor házak, és szerűs kertek vóltak. A’Sebecs Körözs nem tehetett akkor még semmi kárt, mert a’ Török annak árkára szorgalmatos gondot tartván; legnagyobb áradásában sem rohanhatott ki, – Későbbben a’ Törökkel való hadakozás’ alkalmával, valamint a’ Berettyón innen lévő minden Hellyek, ugy Komádi is pusztulásra jutván, a’ Körözs vize árkait, mellyekre többé semmi gond sem vala – meghágta ’s azokat szét’ szaggatván, egyenesen Komádi alá furta magát, ’s azon idő ólta szakadatlanul érzi Komádi a’ Sebecs Körözs vize pusztításainak keserű következményeit.”⁴

Huszár Mátyás (1778–1843) 1823-ban keltezett „Vízrajzi értekezés”-éből megtudhatjuk, hogy: „A hagyomány és az itt lakók tanúsága szerint a Sebecs-Körös Sárréteje nevű mocsarat is káros emberi tevékenység alakította ki. Valószínű, hogy a múlt század elején (18. század eleje – Cs.Sz.I.) a Körös 3 főágban Körös/Szakál és Bihar/Ugra mellett a Csiket-Éren keresztül folyt le, ahogyan ezt a feltöltődés után hátramaradt medrek mutatják. Vésztőnél, Szeghalomnál, Csökmőnél és sok más helyen azonban malomgátakat építettek, amelyek a lefolyást akadályozták, és ennek következtében – mint egyhangúan állítják – állandó mocsár képződött. Sok helyen láthatók templomok és téglaeépületek romjai, amelyek magasabb helyeken álltak. Így kétségtelen, hogy e nádas pusztaságot egykor számtalan ember lakta, azonban az a szabad lefolyást akadályozó malomgátak létesítése miatt a lakosság számára használhatatlanná vált.”⁵

² JANKOVICH 1996. 306–307.

³ SZABADFALVI 1984. 25–34.

⁴ CSILLAG 1844. 460–461.

⁵ HUSZÁR 1985. 34.

A Huszár Mátyás által vizsgált vidék Bihar, Békés, Arad és kis részben Csongrád megye területére esett, ahol a megáradt folyók – más-más mértékben ugyan, de már mindenütt károkat okoztak.

Eltekintve az erdőborításoktól, Arad megyében a Fehér-Körös mellett elsősorban a földművelés volt jelentős, míg Biharban a Berettyó, Sebes-Körös és Fekete-Körös mellékén a legeltető állattartás is szerepet kapott. Fontos volt az állattenyésztés Békésben is, ahol a mezőgazdasági területek több mint felét rétek és legelők foglalták el. Békés és Arad megyében 1 km² területre 9 db ló jutott. „Biharban már csak 4 db.” Forrásunk ez utóbbit úgy ítéli meg, hogy: „Az állattartásban egyre inkább háttérbe szorult a lótenyésztés.” Amennyiben az értékelő a korabeli Bihar vármegyét járásokként vizsgálta volna, minden bizonnyal másképpen alakult az 1 km²-re jutó lólétszám, ti. a sík vidéken biztosan magasabb létszám jött volna elő, mint Bihar megye hegyes vidékein.

Az istállózó szarvasmarha-tenyésztés főként Arad megyében volt jelentős, ahol 1 km² területen átlagosan 18 marhát tartottak, Biharban hasonló nagyságú területre 15 szarvasmarha, Békésben – legeltető állattartás mellett – csak 8 db jutott. A juhek száma ugyanakkor Békés megye széles legelőin volt a legnagyobb, ahol km²-ként 37 db-ot tartottak, míg Aradban ekkora területen 25, Biharban 17 db juh volt.

A „Nagy-Körös” Békésben elsősorban a legelőket borította el, a Berettyó Biharban azonban a szántókat is fenyegette. A Sebes-Körös és a Fekete-Körös itt a rétekben okozott kárt, míg a Fehér-Körös Arad megyében főként az erdőkben öntött ki. A folyók mentén élő községek gazdálkodását a népesség növekvő száma, a határ nagysága, a nagybirtok terjedelme, a talaj minősége és az árvizek gyakorisága egyaránt meghatározta. A Nagy-Körös partjára települt Békés megyei falvak gazdálkodására a 18. század végén, a 19. század elején az állattartás volt jellemző.⁶

Igen érzékletesen adja elő vidékünkön történő gazdálkodás, ezen belül az állattartás lehetőségeit néhai nagytisztelű K. Nagy Lajos volt zsadányi református lelkipásztor, a kéziratban maradt gyűjtésében. Munkájának java részét az 1930-as, 1940-es években nagy időt megért helybéli gazdáktól, pásztoroktól gyűjtötte, akik szüleiktől, nagyszüleiktől is öriztek meg adatokat. Adatközlőinek emlékeiből az 1800-as évek első harmadában történt gazdálkodásról, az állattartás módjáról kaphatunk minden bizonnyal megbízható adatokat. Zsadányban az állattenyésztés régtől fogva „országos hírű” volt. Erről „történelmi hagyományok, kéziratok feljegyzések, öregek elbeszélései, élő hagyományok” tanúskodnak. Zsadány határa olyan fekvésű volt, hogy itt minden megtermett, ami az állattenyésztéshez szükséges. Észak felől a Holt-Körös folyó (a régiek „Dög-Kerezsnek” nevezték) halad, amely a falutól három km-re fekszik, dél felől, közvetlenül a falu alatt a Korhány (régibbi nevén Inánd patak vagy Toprongyos) húzódik, amely közvetlenül a falu alatt kanyarodva folyik Bölcsinél (Zsadánytól négy km-re) a Holt-Körösbe. Ezeknek árterületei és „kicsapásai nagyon sok jót hoztak a rétnak.” A régi nádas terület maradványai; kotuk, „irványos”, aljas helyek mind alkalmasak arra, hogy itt jó takarmányféle teremjen. Ahogyan az öreg Németh Ferenc (1936-ban) 86 esztendő zsadányi lakos mondotta: „A mi határunkban minden fajta fődét meg lehetett tanálni. Homokéren, Kerezs ódalon, Gőzháton, Bölcsiben, Tőgyfás alatt,

---

⁶ HUSZÁR 1985. 14–15.

Tőviren, Két út között, ha sok eső is esett, akármilyen zuháncs vót, mindig termett, mert ezek hátasok vótak. Ellenben Püskiréten, Paprítje, Czégény szigete, Rácszálláson, Vátyoniríten ott termett a sok szíp, szálas takarmánynak való, sok szíp ríti szína. Ugyhogy ha Váradra vittük, ippen hogy megálltunk a színapiacon és mán jöttek is hozzánk, hogy kentek zsadányiak? és mán vittük is, nem is alkuttak.” Bíró Balogh István – meghalt 1948-ban 86 esztendőskorában – mondja, hogy a nagyapjától hallotta, aki meg megint a nagyapjától hallotta ismét, hogy „Rákóczi nagy fejedelmünk dicsőséges országlása idejin (1700-as évek elejin), Zsadány határának csak egy negyediben termeltek. Háromnegyed részibe rét vót és kaszáló, de a nádas falu alatt közvetlenül nem húzódtott, hanem csak a Kerezs ódalon. Ugyhogy Zsadány közvetlen határába mindenütt tudtak kitűnő szénát kapni, csak ki kellett lépni a faluból.”

A zsadányi gazdáknak igen „tetszetős állatai vótak, szép marhái, lovai vótak.” „A lótartás Zsadányban mán korán szokásba jött. Az 1700-as évek elejin Tar János öreg gazda szerint „nagyserényű, alacsony lovak vótak divatban. De mindenkinek nem vót lova abban az időben csak a kiváltságosoknak, akik el-elmentek csatákba, meg lovasemberek akkor voltak csak igazán, ’iszen itt az erdélyi fejedelmektől kiváltságolt szabad hajdúk laktak. Őseink szabad hajdúk voltak, lovon szolgáltak.”

1865–1870 között volt Zsadányban „a legnagyobb marhavész” (keleti marhavész – *orientalis bovum, lues pecorum*), bár abban a században ezenkívül kétszer is volt még – amint ezt a helybéli Református Egyház anyakönyvbe történt feljegyzései is tanúsítják. Általánosan elterjedt volt, hogy a legrégebbi anyakönyvek bizonyos lapjaira „különös”, azaz rendkívüli eseményeket feljegyeztek. Olyan eseményeket, történéseket melyek az egész közösség életét érintették. A „marhavészjárások” megtizedeltek – Tar Antal szerint megfelleltek – a község szarvasmarha állományát, így „attól kezdve minden zsadányi parasztembernek lett lova.” Öreg Balogh József szerint „mán az 1870 év után hatalmasan kialakult a lóállomány, ugyhogy a mines fejül vót az ezen.” Ahogy az öregek mondták: „Ezidőtájt csapolták meg a Sárkrétet, eresztették le a nádasvérít”, s a nádassal eltűnt a sok rét, megfogott a legelő is. Akkor szabályozták a Köröst, a rakoncátlan vadvizeket mederbe szorították. Ekkor szűnt meg a falu alatt hosszan keresztül futó „Faluér”, mely csak néha mutatja meg magát nagy esőzések idején, amikor V. Németh Lajos kertje „lábjába felüti fejit a nád, meg a káka.” „Nem jelentett a sok víz szegénysíget” – mondták a régi nagyidejű öregek, mert a sok víz után „jó fűvü vót a legelő, megteremtette a sok halat, rákot, tekenősbékát, nádat, kákát, sásat, gyíkinyt, fűzvevesszőt” s „Ezekből nagyon sok pízt belehetett hozni a konyhára.”⁷

Szűcs Jenő úgy ítéli meg, hogy az állattartás belső szerkezetében már a tatárjárás előtt visszaszorultak a „nomád vonások.” A szerkezeti eltolódások kezdeteit mutatják azok a statisztikai arányok, melyeket a régészet nyújt három alföldi település állatcsontleletei alapján. A feltárt települések közül kettőben – Kardoskút, Tiszalök – a lovak aránya ugyan még mindig a szarvasmarha-félékkel szinte vetekedő 27 és 30 % volt, de a harmadik feltárt településen – Szarvas-Rózsás – már csak 12 %. Ugyanakkor a juhok állomány-aránya már általában csökkenő tendenciát mutat: 17 és 24, illetve 28 %. Egyébként az állatállomány törzsét – mindhárom településen – azonos nagyságrendben (35, 38 illetve 35 %) a szarvasmarha tette ki. Valójában a lovak változatla-

⁷ K. NAGY 1961. 20–30.

nul magas aránya már a tatárjárás előtt is valószínűleg az alföldi vidékekre volt jellemző, egyebütt inkább csak az állattenyésztésre szakosodott „úr prédiomokra”. A ló a 13. századra bizonyos értelemben „előkelő” állat lett, ami jól kirajzolódik pl. a pannonhalmi apátság birtokokon. Vidékenkénti szakosodottabb állattartási formákkal, módokkal természetesen az egész középkoron át számolnunk kell.⁸

Jankovich B. Dénes Szarvas-Rózsás, Kardoskút, Doboz telepátásáiból következtetve annak a véleményének ad hangot, hogy az állatcsontleletekben feltűnően magas szarvasmarha fossiliák arányszáma bizonyítja: a 11–12. században is az ököriga volt a leggyakrabban használt igavonó állat. A lovak – leletekből kikövetkeztethető – alacsony száma nemcsak a viszonylagos szegénységre enged következtetni, hanem arra is, hogy feltehetően eladásra került a lovak jelentős része, vagyis nem fogyasztották el, és kevés hullott el belőlük a helyszínen. Nem lehet viszont véletlen, hogy éppen Kardoskúton a legmagasabb a ló fossiliák arányszáma, ahol a természetföldrajzi adottságok legkedvezőbbek voltak lótenyésztésre.⁹

Karácsonyi János is értékes adatokat közölt a megye 15–16. századi lóállományával kapcsolatban. „A lótenyésztésben megyénkben nagy hírnek örvendett. Szilágyi Erzsébetnek a (Békés)szentandrási ménésében igen szép lóállománya volt, abból 1463-ban egy kunnak adományozott lovat, Nadányi Andrásnak pedig kettőt. Az Ábrahámffyaknak is nagy ménesük volt, mert 1468-ban Sopronból (Mező-Képsoprony) 100 ménesbeli lovat hajtottak el hatalmaskodók. Egy olyan kis településről, mint Varjas-Földvár panaszt tettek, hogy 40 lovukat erőszakkal elvették. A margitszigeti apácák attól kezdve, hogy Királyságot, Dónáttornyát megnyerték, Királyságon külön csikóst tartottak. A gyulai uradalom egyik alvárnagyának 1500-ban 100 lóva legelt Décsé határában. Az uradalom birtokosa Brandenburgi György őrgróf szintén Décsén tartotta ménését ekkortájt, ott külön csikósa volt, de ezenkívül Gyulán is külön lovásza (bizonyos Jobst nevű) volt még. Ez a Jobst nevű lovász 1524 októberében Vincze lovással együtt hajtotta fel Budára a csikókat. 1525 szeptemberében Brandenburgi őrgróf gazdatisztjeivel pénzért is vetetett lovakat. Ahorn János udvarbíró Kondoroson vett egy sárga lovat 26 forintért, egy kancát 14 forintért s 72 dénárért, Németh Jánostól ugyanott pedig egy sárga poroszka lovat 13 forintért. Ugyancsak ez idő tájt vetetett Szénáson 3 lovat 17 frt. 75 dénárért, Gyulán pedig 6 kocsilovat 123 frt.-ért. 1528-ban is sürgeti Brandenburgi őrgróf Sadobrics Péter gyulai várnagyot, hogy számára jó lovakat küldjön. Attól kezdve pedig, hogy Gyula végvár lett, mindenik nemes véré paripát kedvelő főúr, lovas vitéz ember figyelme e vidékre fordult, s Mágócsy Gaspárt, Bornemissza Pétert, Kerecsényi Lászlót egyaránt sürgetik nemes véré háttas és kocsi lovakért.¹⁰

1524–1528 között a gyulai udvarbíró a jövedelem növelésével kapcsolatban csupán a szarvasmarha és a ló tartását ajánlja, melyekből 3.000 frt. bevételre számít. A földrajzi adottságok tették lehetővé, hogy az uradalom területének tekintélyes – mondhatni nagyobb – részén az állattenyésztés a szántóföldi gazdálkodásnál nagyobb szerepet játszott. 1528-ra már jellemző a gyulai vásárok tekintélyes forgalma. Oláh János

⁸ SZŰCS 1993. 192–193.

⁹ JANKOVICH 1991. 165.

¹⁰ KARÁCSONYI 1896. I. 235.

gyulai bíró – úgy is mint kereskedő – több ízben szállított az uradalomnak (állatokon kívül) építőanyagot, posztót, lószerszámot, bort és más áruféleségeket. Legtöbb esetben állatok és bor szállításával, főleg lovak vásárlásával bízták meg. A lovak egy részét – igáslovakat – Gyulán és Simándon vette meg, de egy jó lóért távolabbra is elment. 1529 tavaszán a gyulai és környékbeli lakosok panaszt tesznek a várbeli katonák fosztogatásai miatt; ki sem mernek menni a határba, sőt városbeli házaikból sem mernek kimozdulni, mert aki kimegy a határba vagy a szőlőkbe, annak lovait, szekerét elveszik a katonák. 1535-ben a várbirtok ura, Brandenburgi György őrgróf, megbízta Oláh János városi főbíróval Gyulán, hogy számára 8 db jó igáslovat vásároljon, s küldje utána Budán át Bécsbe vagy Boroszlóba. 1553-ban maga I. Ferdinánd király vásároltat Horváth Bertalan várkapitány által 100 db lovat. Mágocsi Gáspár gyulai várkapitány több ízben hajtatott háta- és igáslovakat a váradi püspöknek, Nádasdy Tamás országbírónak. 1566-ban, amikor már a török katonaság körülzárta a várat, még mindig kerestettek, kérnek „jóvérű” lovakat Kerecsényi László várkapitánytól, aki ekkor már e kéréseknek nem tud eleget tenni.¹¹

Kisebb falvakra vonatkozóan szintén hiteles forrásokból megismerhető, hogy Vácott 1563. július 22. és 1564. március 9. között hány darab eladásra hajtott szarvasmarhájukat, illetve lovakat vámolták el a révátkelőn. A váci városi vámnaplóból kitűnik, hogy ekkor Békés megye és tágabb környéke korántsem nyújthatott olyan „komor és sivár képet”, miként azt némely szerzők „megrajzolták”, hogy ti.: „Békés megye ... 1566 – Gyula vára eleste után – a hódító török sem tud többé egy időre adóalanyt találni; a vidék ekkor kezd mocsarak tartományává átalakulni.”¹² E tájat valójában a század végén, az 1596 évi hadjáratkor átvonuló tatár segédc csapatok pusztították el, s tették sok helyt lakatlanná.¹³

1453. július 16-án V. László király megparancsolja a váradi egyház káptalanjának, hogy küldje ki megbízottját, akinek jelenlétében a kijelölt királyi emberek egyike vizsgálja ki Neczpáli Balázsnak (a Turóc megyei Necpál és tartozékai urának) saját, valamint osztályos testvére, György fia László nevében előadott panaszát. Eszerint Neczpáli István özvegyének (Szakolyi Katalin): Katalin nemesasszonynak tudtával és biztatására Szakolyi László (Katalin asszony fivére), Csentei László, Sárosi (máshol Sánthusházi) Mihály, Haranghi Bálint, Demeter és Nagy István nemesekkel, valamint Ősiben (Zaránd vármegye) lakó nem nemes familiárisaikkal: Szabó Lászlóval és Panadi (máshol Parlagi) Lukáccsal, gyertyaszentelő (február 2.) táján a panaszosok „Gyomai” birtokrészén 20 aranyforint értékben szedtek dicát; pünkösöd ünnepén (május 20.) pedig Nagy Ambrus gyomai jobbágyukat elfogták, bilincsből tartották, míg két lovat 20 aranyforint értékben és még két aranyforintot kicsikartak tőle; majd szinte pünkösöd táján a panaszosok méneséből egy mént és egy kancát vittek el 6 aranyforint értékben. Mindezekon felül 1454. május 1-jén Jenőben kelt oklevél szerint, 1454. febr. 14-én, Bálint nap táján, a Szakolyi nemzetség hatalmaskodva megtámadta Gyomát, és sok egyéb mellett a panaszosok méneséből öt lovat vittek el 41 forint értékben, s a birtok nagy részét elpusztították.¹⁴

¹¹ BÁCSKAI 1967. 438–439, 442.

¹² HÓMAN-SZEKFŰ 1939. III. 424.

¹³ KÁLDY-NAGY 1982. 25, 29.

¹⁴ BORSÁ 1991. 64, 68.

A következő forrásadatunk is azt bizonyítja, hogy a hadak járása és a rendezetlen közviszonyok ellenére is vidékünkön kiváló tenyésztéket képviselő – adatok híján sajnos ismeretlen számú – lóállomány volt: „1706-dik Év táján ... Komádi másodízben pusztán maradt. Későbbben visszajövéen (a lakosok) a'Rác pusztításainak vala ki tétetve ez a'Helly, az embereket a'kikre találkozott, kardra hányta, gujáját, ménését, tehén és bornyu csordáit elhajtotta, egyszóval mindenéből ki pusztította; – ezen pusztításnak bizonyítására Özvegy Szabó Istvánné Szabó Sára hozza fel, hogy midőn a Körös vize pusztításai által tetemes károkat vallott Komádi Lakosok közül némellyek, az itten való lakástól megunatkozván, a'boldogabb állapot, 's kedvezőbb Sors'reményése alatt Torontál Vármegyébe Ittebére költöztek, 's egykor Komádiiban maradt attyafijjai látogatásokra Ittebéről Komádiba jött öreg embertől azt hallotta beszéltetni, hogy Ő Ittebére költöztekor értvén a Rátz nyelvet, neki világosan mondotta edgy Ittebéi öreg Rátz, hogy még most is minden lova, a' Komádiból hajtott (vagyis rabolt) Sike nevű ember' lovainak a' fajtája ...”¹⁵

A sok csapás, mely a lakosságot érte, sokszor pusztított a még mindig hírvesnek maradt magyar lóanyagban. A török hódoltságnak lótenyésztésben előnyös hatása, hogy a nemes keleti ló vérének befolyása a magyar lóanyagban maradandó értékes nyomokat hagyott. Mindaddig, amíg behatóbb állami beavatkozás nem vette kezébe az ország lótenyésztésének irányítását, a „népies lótenyésztés” a főurak és a nemesség nagyszámú és kiváló ménésének befolyása alatt fejlődött. Ily módon, bár közvetve, a „köztenyésztés” széles rétegeiben mindenkor többé-kevésbé érezni lehetett azokat az ingadozásokat, melyeket a világot bejáró „divat” a lótenyésztés alakulásában Európa főbb államaiban eredményezett. Ezt a befolyást érezni lehetett aszerint, s olyan mértékben, hogy valamely vidéken sűrűbben vagy ritkábban voltak „nagyúri” ménések. A 17–18. században legelőnkebben érezte hatását a „spanyol ló divatja”, melynek becses és értékes fajtája a napjainkban is tenyésztett „lipicai ló” (Bábolna, Szilvásvárad).

A „köztenyésztés” vagy „népies lótenyésztés” a „Nagy-Aldöldön” maradt mentes e befolyásoktól, mert területén legkevesebb volt a lótenyésztéssel foglalkozó nagybirtok. Itt tartotta fenn magát legtovább az ún. „magyar parlagi ló” a maga ősi, eredeti jellegében. A török hódoltság után az elnéptelenedett, nagy kiterjedésű területekre az idegen ajkú telepésekkel is „újféle lójellegek” kerültek be (pl. az ún. „sváb ló”), de vidékünkre olyan kis létszámban, hogy jelentősebb befolyást nem gyakoroltak az itteni lóállományra.

A 18. század vége felé több európai államban kialakult az a meggyőződés, hogy az egymást követő háborúk szükségessé teszik olyan kormányintézkedések (központi, egységes irányítás) megtételét, melyek a köztenyésztés emelését, javulását eredményezhetik, s kielégítik a hadsereg igényeit és kívánságait (huszárló, nehézlovassági lóanyag, tüzérhámos s egyéb vontatásra alkalmas lóanyag). „Stratégiai ágazat” lett a lótenyésztés. A paraszti közösségekben természetesen már korábban is a választott előljárásság egyik feladata volt a nagy állatok – ló, szarvasmarha – apaállat szükségleteinek kiválasztása, beszerzése.

II. József (1780–1790) már hatékonyan felkarolta a lótenyésztés minőségi irányban való fejlődésének elősegítését. „Lódíjazásokat” rendezett, melyek alkalmával te-

---

¹⁵ CSILLAG 1844. 462–463.

kintélyes díjakat juttatott a katonai kincstár a megfelelő fiatal ménekkel és kancákkal rendelkező tenyésztőknek. Kisebb méntelepeket állíttatott fel az ország különböző részeiben, elsősorban Békés, Bihar, Pest, Szatmár vármegyékben. Rendelkezésének megfelelően felkutatták Erdélyt, Moldvát, Bukovinát, a Török birodalom hozzáférhető európai részeit, megfelelő minőségű tenyészanyagot (mének, kancák) keresve. A felvásárolt jobb lóanyagot szétszortták a „földművelő” nép között, a huszárezredek-től átirányított fölöslétszámú kancákkal együtt, s arra kötelezték az ilyen tenyészkan-cákhoz juttatott gazdákat, hogy ennek fejében „katonai pótlovakat” neveljenek a had-sereg lovas alakulatainak. Az intézkedések azonban addig nem vezettek (vezethettek) célhoz, amíg az uralkodó II. József 1785-ben el nem határozta, hogy az Európa fontos-sabb „lópiacain” összevásárolt katonai pótlovak elhelyezésére szolgáló „mezőhegyesi gyűjtőtelepet” alakítsák át „katonai ménessé.”

Az udvari haditanács 1792-ben a mezőhegyesi katonai ménes fejlesztésére vo-natkozóan kiadott rendelete szerint a ménesparancsnokság tartozott – egyebek mel-lett – Magyarország és Erdély „fedeztetési állomásait” megfelelően magas tenyészértékű ménekkel ellátni, és azon kívül évente 40 darab fedező mént Ausztriá-nak átadni. Úgy a mezőhegyesi ménest, mint a többi az idő tájt felállított katonai mén-telepet a legkülönbözőbb eredetű kancákkal, illetve ménekkel népesítették be, ame-lyeket részben magyarországi és erdélyi „úri ménesekből”, részben Ausztria, a Német Birodalom, az Orosz Birodalom, illetve Moldva, Bukovina területén vásároltak fel. Ajándékképpen a lipizzai és a kladrubi császári udvari ménesekből is kaptak. 1789-ben Bábolnán alapították meg a második katonai ménest, mely kezdetben a mezőhegyesi ménesnek „fiókintézete” volt. A Királyhágón inneni országrészen, főleg a Nagy-Alföldön, abban az időben már a népies lótenyésztés is sokat fejlődött.¹⁶

A gazdálkodás rendjét két esetben zavarta meg a természet, ha sok csapadék volt és árvíz fenyegetett, vagy éppen az ellenkezője, az aszály pusztított a tájon. Az 1790–1794. évi aszály elsősorban a társadalom rétegződését mélyítette el, hiszen az élelemhiány sokakat arra kényszerített, hogy jószágaiktól, kevéske földjeiktől megvál-janak. Kirajzottak a Bánátba az akkoriban létrehozott telepes községekbe, eljártak „takarni”, részes aratást vállalni ugyancsak a Bánátba és a „Partiumba”. Az ártéri állattartás legsebezhetőbb pontja a téli takarmány léte vagy nem léte volt, s nem utol-só sorban az ivóvíz állatnak, embernek egyaránt. A szabályozások után elmaradtak a nagy területekre kiöntő áradások. Így egy-egy aszályos év jóval súlyosabb károkat oko-zott, mint korábban. Súlyosbította a kiterjedt árutermelő állattartásra berendezkedett gazdálkodás helyzetét a lakosság szaporodása, a legelőterület csökkenése is.

Jelentős árvízvédelmi munkálatok történtek meg, illetve voltak már folyamat-ban az 1863 évi aszály beálltakor. Az aszály katasztrófális hatása következtében többé már nem tudott igazán helyre állni a korábbi állattartás. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az immáron kivédhetetlen aszályok indították meg azt a változást, mely a hagyomá-nyos mezővárosi termelési szerkezet felbomlásához vezetett. A lóirtás folytonossá-gát egyelőre a katonaság számára nevelt „remondalovak”, a távolsági fuvarozásban meghatározó szerepű igáslovak, s a közlekedést szolgáló hátslovak iránti igény sza-

¹⁶ DÖHRMANN 1926. 15–17.

vatolta. Sőt a 19. század elejére a lovak száma jelentősen megnőtt, minden bizonnyal az igázásban fokozódó szerepük miatt is.¹⁷

Békés megyében a 18. században a kiterjedt és még művelés alá nem fogott pusztákon a jószág bőséges legelőt talált. A század közepén nem ritka az olyan gazda, akinek 60–80 db szarvasmarhája, 20–30 db lova, saját kanásza, juhásza volt. Azonban az állomány szaporodását, fejlődését gyakorta vetették vissza természeti csapások (1747: fergeteg, 1768, 1794: aszály, főleg téli takarmányínség). A természeti csapások után az állattartók kénytelenek más határra menni, teletetni (Bánság, Tiszahát, Sárrét). Békésben mindazonáltal optimális körülmények között; „igen alkalmas legelők vannak, komócsinnal (Réti komócsin – *Phleum pratense* L.), szőrűvel (*Nardus stricta* L. – a legújabb kori szakirodalom erről megjegyzi, hogy az éhes állat is csak kínlódvá legeli) vegyest. A téli takarmányozás szokásban van. „Alkalmas helyre a mezőn, vagy a szálláson szénát, szalmát gyűjtenek, amennyire ezt az időjárás és a vizek járása engedi s hideg, havas teleken az állatokat ezen a gyűjtött takarmányon telettetik. A nagyarányú állattartásra jellemző adatok Békés megyében, 1773 évben: 8000 igásökör, 18000 ló, 16000 sertés, 60000 juh. 1793-ban a lakosság lélekszáma 70000 s ekkor a szarvasmarha létszám 40000, ló 20000, juh 42000.”¹⁸

A ló helyét és szerepét a paraszti gazdálkodásban a 19. század első harmadából is jól dokumentálhatjuk. A békési Püski Andrásné pl. 1843 évi végrendeletében így ír: „Vagyonom a következőkből állanak, 1. van egy jobbágházam $\frac{3}{4}$ úrbéri földdel, 2. a Nagy Kertben egy darab szőlőm, 3. van 6 jármos ökröm, két fijas tehenem, 4. van 9 darab lovom, 5. két vasas ökör szekere és vasas ló kocsim, 6. van mintegy 90 darab birkám apróstól-tsepróstól.” Az ugyancsak békési lakos Szilasi István szintén 1843-ban kelt végrendeletében nyilatkozik: „Vagyonom áll egy Rossz-erdei kertből, 2 lóból, házbéli és ágyfélékből, édes Atyámtól maradt rám 1 fertály föld és 3 Ló, a lovakat ellopták, a földet pedig eladtam s annak árán vettem a Rossz-erdei kertemet.” Vadas György békési lakos nyilatkozata 1843-ban: „Vagyonom áll 1 Házból, 1 fertály földből, 1 Szőlőből 4 Lovakból, szekérből, paraszti eszközökből.” A szintén békési lakos Litzkó András vallja 1843-ban: „János Fijamnak attam egy Fertály földet, Négy Lovat, szekeret, 3 darab marhát..., Mihály fijamnak egy fertály urbáriális földet, vagyon egy Colonialis házam, s egy darab Szőlős kertem, három Lovam, szekere.” Lakatos János békési lakos vagyona 1843-ban: „Van egy Jobbágy házam, 4/8 telek urbéri földdel, van négy ökröm, két tehenem, 6 hámos Lovam, egy tsikóm, 3 magló sertésem, van két szekere, két ekekeszségem.”¹⁹

Békésen a 19. század második felében az „ökrös gazdálkodást” rohamosan felváltotta a lovak igázása. A 40–50 kh-on, vagy annál nagyobb területen gazdálkodók s az uradalmak maradtak az ököriga használata mellett. A törpebirtokosok inkább lovat tartottak, mert saját munkájuk elvégzése után fuvarozást, bérmunkát vállalhattak. A tanyavilág kiterjedése s annak a „várostól” való távolága növelte a lófogatok kihasználásának lehetőségét. Lovas kocsival jártak be a tanyákról a „városba” piacra, malomba, vásárra és nem utolsósorban esküvőre, keresztelőre, temetésre. Lófogattal

¹⁷ BELLON 1996. 34–35, 92, 116.

¹⁸ BARABÁS 1964. 19, 24.

¹⁹ HAJDÚ 1983. 19, 30, 32–33, 35, 37.

bonyolították le a trágyahordást, szántást. Az tény, hogy két lóval csak sekély szántást tudtak végezni, de legtöbbször összefogott két egy pár lovas gazda s négy lóval már mélyebben tudtak szántani. Négy ló húzta a kévekötő aratógépet is. Minden fogatigényes munkát – vetés, boronálás, ekézés, nyomtatás – lófogattal végeztek.²⁰ Békés város nyugati területén, a „kamuti egyenes dűlőkben”, a gazdák inkább lovakkal foglalkoztak. Némelyek sertéshízalással. Bereczki György „száz holdas gazda” csak lovakkal végezte a „földművelési munkákat”. Neki egy-egy alkalommal 20–30 darab lova volt, csikókkal együtt. Ökörigát kevesen alkalmaztak, „tehenet meg befogni szegény volt”. Úgy mondták: „inkább két kis rossz lóval, mint egy tehénnel”.

Némely gazdák nem sok földdel rendelkeztek, de „nagy lótenyésztők voltak”. A békési gazdaember szerette a lovat, csikókat nevelt. Nem csak szerették a lovat, de „ismerték is”. Közülük nagyon sokan voltak huszárok a közelebbi-távolabbi huszárezredék állományában (Nagyvárad, Debrecen, Szeged, Kecskemét), vagy fogatos tüzerek s onnan is hoztak magukkal ismereteket a lovakról. Nagy szeretettel és szorgalommal foglalkoztak kedves állataikkal. A csikókat megtanították szépen járni, „rajcsúrozzák”, kocsiba „hámos lónak tanítgatják”.²¹

Mindenképpen a ló volt az első a paraszti gazdaságban, „még a berényi tótoknál, sváboknál is.” A „berényi nímet gazdák meg különösen szép lovakat neveltek”. Csak a ló után jött az ökör, a marhaféle „a gondoskodásban”, de érdekes, hogy a berényi „tót gazdák” mindig ökörrel szántottak. Gyomán is akadt nagy gazda aki ökörigával szántott, de a gazdák zöme jobban szeretett minden mezei munkát lovakkal végezni. Az ököriga a sárban nehezen mozgott, meg több időbe tellett a pihenője (etezés utáni kérődzés), mint a lónak. Munka közben „a lovat délben kifogtuk, evett-ivott s délután két órakor mán befoghattunk”. Az ökörnek kellett legalább három óra pihenő a „kérődzés” miatt.²²

Az orosházi lótartás erőteljes kifejlődését több tényező is meghatározta. A város határában elterülő kitűnő minőségű lösztalajon a „lóiga” megfelelően elvégezte a szántást, s egyéb más soron következő mezőgazdasági munkát, és gyorsabb, hatékonyabb volt, mint az „ököriga”. A lakosság előzőnlötte a környező pusztákat különösen azután, hogy a városhoz került a „vásárhelyi puszta” egy része. Megindult a tanyásodás, ahonnan a saras utakon csak a könnyű, gyorsmozgású lófogatokkal tudták időben elérni a „várost” (piac, vásár, istentisztelet, közösségi élet más alkalmi). A 19. század közepétől egyéb gazdasági okok is közrejátszottak a lótenyésztés fejlődéséhez. Az orosháziak gabonát fuvaroztak a szentesi tiszai révhez, de más terméket is szállítottak. A katonaság is jó áron megvásárolta a követelményeknek megfelelő, orosházi gazdák által felnevelt hátas (nyerges) és tüzerhámos szolgálatra alkalmas lóanyagot. Egy „remonda” csikó áráért a 19–20. század fordulóján 1–2 kh. földet lehetett vásárolni.²³

Sárrétudvariban a szántáshoz használt igaerő már a 18. században tekintélyes volt. Az adatok ismeretében föltehető, hogy ökörigával s mélyebben szántottak. Nem állapítható meg, hogy az ökörállomány számát másfélszeresen meghaladó lóállományt

²⁰ MÁRTON 1983. 359–361; Kertész G. közlése.

²¹ Kertész G. közlése.

²² Udvari A. közlése.

²³ GULYÁS-HAJDÚ-SZABÓ 1965. 202, 204, 214–216.

milyen formában hasznosították, ha ökörrrel szántottak. Minden valószínűség szerint (hosszú) fuvarra is járhattak. Az utódnevelés szintén jelentős bevételi forrás lehetett. Az 1726 évi összeírás alkalmával 68 taksás jobbágnak volt 71 telke, 1335 pozsonyi mérőre való szántója, 356 embervágó rétje, 56 ökre, 194 tehene, 196 lova. 1734-ben 96 jobbágnak 52 ökre, 268 lova, 1746-ban 96 jobbágnak 36 ökre, 275 lova volt. Sokan vitatják, hogy a 16. században – amikor már megbízható adatok tűnnek fel – lehet-e a jobbágygazdaságban lótenyésztésről beszélni. Némelyek kifejezetten úri birtokok velejárójaként tüntetik fel a lótenyésztést. A jobbágygazdaságok lótenyésztéséről teljes bizonyossággal lehetünk, hiszen ha nem lett volna jobbágyparaszti lótenyésztés, akkor nem maradhatott volna meg a magyar ló. A jobbágygazdaságok adatai éppen azt mutatják, hogy mindig több lovat tartottak, mint amennyit földterületük indokolt volna. Sárretudvariban még annál is többet, mint a környékbeli községekben. „Általában vizenyős vidékeken s rendszerint nagyobb álló vagy folyó vizek közelében fekvő szigetek, területek, leginkább tartattak a lótenyésztésnek való helységeknek.”

1777-ben, Sárretudvariban már 91 ökör, 379 tehén, 113 növendékmarha, 147 borjú, 498 ló, 92 öszvér volt az állatállomány. 1790–1800 között egy $\frac{5}{8}$ -os telken gazdálkodó jobbágnak (egy telek 34 kishold), 7 lova, egy $\frac{4}{8}$ -os telken gazdálkodónak 4–5 lova volt, de 7–8 is előfordult. Ennek megfelelően tekintélyes nagyságú területen termesztettek zabot. A lovak számszerű adataiból azt következtethetnénk, hogy az udvariak jórészt lovakkal munkálták földjüket, minthogy a lóállomány 4–5 vagy többszöröse az ökörállománynak. Csakhogy az összeírások, korabeli úrbáriumok több alkalommal megjegyzik, hogy a jobbágyok 4–6 marhával szántanak, így a lovak hasznvételi formája feltehetően nem lehet más, mint „forspontozás”, robotbeli „hosszúfuvar”, nyomtatás, szárazmalom „hajtatása”, vályogtipratás, stb. Egy feljegyzés szerint 1808-ban 18 gazda foglalkozott fuvarozással Udvariban. A csikókorban eladott jószág is jó jövedelemforrás lehetett. Később is, az 1900-as évek elején a „tenyésztés ló” volt Udvariban az „első az állatok között”.²⁴

Az I. világháborút követő általános társadalmi, gazdasági pusztulás természetesen a mezőgazdaságot és ezen belül az állattenyésztést sem hagyta érintetlenül. A lóállományt már alaposan megtizedelte a háború évei alatt „besorozott” lovak elvesztése. Vidékünkön e veszteséget még megtétette az 1919-es „kommün”, az intervenciós román királyi csapatok harci tevékenysége. Egy gyomai parasztasszony a következőket jegyezte fel: „1919. április 26-án a veres gárda ki dobolta, minden lovas ember jelenjen meg a kösség házán kocsival lóval és sok embert kocsival lóval el hajtattak, el hajtatták a nyájából a disznót, a gujából az ökröt tehenet borjukat erővel és a póstáról a takarékból a pénzt vitték a’ mennyit el tudtak rabolni mind el vitték, el rabolták és akkor 29-én jöttek a románok viszik Nagy Szebenbe a lovakat, szedik minden héten ... szedik el a szénát vagon számra azt is el viszi, ... fizetni nem fizet érte. A jegyző ellene szólt és azt is becsukták. Ha valaki szót emel megbotozzák ez mán öregapánk idejibe se vót szokásba. Julius végin aztán mindent raboltak a románok ahol csak tehették mindenfélét nem válogattak jó nékik minden ló tehén disznó pujka liba rucza csirke

---

²⁴ PUSZTAINÉ 1976. 426–427; Uő. 1993. 115–121.

tyuk üst veder mindenféle fehérenemű kenyír szalonna, a messzi tanyákra, oda is elmentek és nagyon sok lovat el vettek.”²⁵

Híres lovaira az I. világháború előtt igen büszke volt a mezőberényi gazda. A háború, „kommün, oláhjárás alatt keveredett fajtájú lovak kerültek be Berénybe”. A lovak java „sor alá került, vagy a veresek, utána meg az oláhok elhajtották.” Az 1930-as évek elejétől „ismét jó úton haladt a lóállomány feljavítása, úgyhogy 1936-tól rendszeresen jártak ide német katonatisztek a hadseregnek lovat vásárolni. 1932-ben jegyzettem fel, hogy 2305 db ló, 2456 db szarvasmarha volt a községben”.²⁶ Sárrétudvari 1918-ban a nagyszalontai méntelepről kapott fedező méneket, mert a többit „elrekvirálták a román megszállók”. Gondozójuk, Földesi Imre átszökött a ménekkel a románok elől a demarkációs vonalon, de a románok tudomást szereztek a mentőakcióról, s megfenyegették a falubelieket, hogy 50 kancát visznek el a faluból, ha meg nem kapják a méneket. Földesi átsapta a méneket az Udvari határra, de ő nem mert hazajönni, míg a románok itt voltak.²⁷

A II. világháborúban történt újabb „besorozás” gyérítette a már újra megállapodott, minőségileg is feljavult lóállományt. Amikor vidékünk 1944. október 6-tól hadműveleti területté lett, majd bekövetkezett a német után az orosz megszállás, román segédcsoportokkal kiegészülve, az itthon maradt lóállomány napok alatt megsemmisült. Néhány tucat értékes lóanyagot sikerült községenként megmenteni szalmakazalba vájt üregekben, a Körösök hullámtéri erdeiben, nádasokban, silógödörökben, megnyilalással lesántítva – hosszan lehetne sorolni a különböző mentési praktikákat. Nem volt ez veszélytelen, mert a feldühödött „felszabadító harcosok” különbözőképpen reagáltak a meghiúsult „lócsere” elmaradására s bizony volt aki életével fizetett a mentési kísérletért. Itt maradt az összeszedett magyar lovak helyett egy legyengült, mindenféle betegséggel (rüh, takonykór, mirigykór, tenyészbéna, stb.) fertőzött, különböző fajtájú lóállomány. Ezek között voltak lengyel „konyik”, hucul, erdélyi mokány, moldvai, doni fajtájú lovak, de nem volt ritka, akinél leromlott „magasvérű” erdélyi úri ménesből származó telivért hagytak hátra.

Személyesen megélt, rettenetes élmény volt az 1958–1964 között lezajlott „lómészárlás”. A megalázó módszerekkel szövetkezetekbe kényszerített parasztság tömegesen vitte be lovait is a „közösbe”. A hirtelen „felfuttatott” lólétszám nyilvánvalóan takarmányozási, elhelyezési gondokat okozott. A már bent lévő szövetkezeti tagokat ellene fordították a lovas gazdáknak, mondván, hogy a „lovaktól minél előbb meg kell szabadulni.” A hagyományos magyar paraszti körülményeket nézve tudathasadásos állapotok álltak elő. A mezőgazdasági irányításban „dolgozó” – járási, megyei szintű – káderek kéjelegve sürgették a lóállomány vágóhídra gyömöszölését. A „megideológizált” indok így hangzott; „...ezután nem fogják (ti. a belépő új tagok, hajdani parasztgazdák) a lovaikat babusgatni, nem a lovakon jár az eszük, hanem a gépesített szocialista mezőgazdaságra koncentrálnak.” Egymás között még hozzá tettek: „mert a paraszt sülve jó, de akkor is ki kell dobni, mert rágós”. A lóállomány ilyen embertelen csökkentését nyilvánvalóan politikai szemlélet indokolta. Egy valóban

²⁵ SZILÁGYINÉ 1926.

²⁶ Dombi D. közlése.

²⁷ PUSZTAINÉ 1993. 138–139.

önkéntességi alapon szervezett szövetkezetesítés folyamán emberi módon is lehetett volna a lóállomány létszámát szabályozni. Ez a módszer viszont újabb gerinctörő politikai akció volt a parasztember ellen.

A lótenyésztésben dolgozó apparátus tagjait egzisztenciálisan is támadták. A lótenyésztés, a lószeregetet, a lovassági szemlélet afféle reakciós, arisztokrata „allűrnek” számított. Az országban járva mindenfelé, teherautókon a vágóhidak felé szállított lovakat lehetett látni. Hol volt már az idő, mikor a gazdák becsületes munkában kiöregedett lovukat nem vitték a vágóhídra, hanem természetes kimúlásig „kegyelemkenyéren” is megtartották. Kicsapták a ménesbe, a tanyaudvarra, vagy el volt az ólban, „szélre kötve”. Legjobb lovas szakembereinket elüldözték az országból, akik aztán külföldön több más országban lendítették fel a lótenyésztést s a lósportot. Valósággal ráhangolták az embereket a lógyűlöletre. A következőkben erről (is) szólnak a „hivatalos” adatok.

Polgár nagyközség állatorvosi jelentése 1958-ból: „Állandó meggyőződ munkám eredményeként most már kezd megszűnni az itt annyira divatos ló kultusz és belátják a szarvasmarhatenyésztés jövedelmezőbb voltát.”²⁸ 1960. február 3-án a Békés megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Mezőgazdasági Osztálya megyei főállattenyésztője a Békés megyei Állatforgalmi Vállalat vezetőjétől kéri 3000 db „kiselejtezett, felesleges ló kivágását”. A vállalat vezetője válaszában az egyébként „protekciós alapon” régi barátságra hivatkozott kérelmet elutasítja, ti. „agyon vagyunk terhelve”.²⁹ 1960. február 25-i levelében a gyomai Új Élet Mezőgazdasági Termelőszövetkezet kéri 50 db „vágóló” elszállítását (25 db kanca, 20 db herélt, 5 db csikó). Indoklás: „... a felfejlődés folyamán területünk 800 kh-ról, 3000 kh-ra növekedett és az új tagok nagymennyiségű állatot is behoztak, amelyek takarmányozását, férőhelyét nagy nehézségek árán tudjuk megoldani. A behozott lovakat használni nem tudjuk, öregségüknél, alkalmatlanságuknál fogva”.³⁰

Az eleki Lenin mgtsz jelenti, 1960. április 12-én, hogy a tagokkal együtt „behozott (bekényszerített, lovakat szalmán, csutkaszáron telettetik”. Kérelmezik, hogy még most ősszel szállítsák el tőlük a lovakat vágóba, mert ha tavaszig várnak vele, a lovak úgy leromlanak, hogy az állatforgalmi csak vágás után állati fehérje feldolgozó árba hajlandó fizetni értük. „Nagyobb mennyiségű lovat így sem tudunk elhelyezni s így kénytelenek voltunk a ló tulajdonos tagoknál azokat kint hagyni” A tagok viszont a „lógondozásra” hivatkozva nem jönnek be a „közösbe” dolgozni, s otthon „tutujgatják” lovaikat, a lóigát nem „szocialista jellegű munkában” alkalmazzák.³¹

A dobozi Petőfi mgtsz 1961. június 13-án a vágólovak sürgős elszállítására a következő indoklást hozta fel: „...ha az elvtársak nem intézkednek a 200 db ló mielőbbi elszállításáról, vissza kell adnunk a lovakat volt tulajdonosaiknak tartásra, ami politikailag, de gazdaságilag is még kedvezőtlenebb helyzetet teremtene.”³²

A kardoskúti Kossuth mgtsz kérelme talán a legmeggrázóbb. A tsz vezetősége kérelmezi 1960. szeptember 16-án 50 db „selejt lovának” helyben levágását, naponta

---

²⁸ CSŐSZ SZABÓ 1987. 122–123.

²⁹ GMA 44.85.1–132. fol. 22

³⁰ GMA 44.85.1–132. fol. 41.

³¹ GMA 44.85.1–132. fol. 91.

³² GMA 44.85.1–132. fol. 118.

2–3 db-ot. A levágott lovakat 20000 db napocsibével etetné fel. Indoklásul „felhozta”: „...tavasz óta a lovak egy kis darab legelőn vannak, egy kis karámban, ott búzaszalmán vagyunk kénytelenek tengetni őket s így naponta 2–3 darabot kell kényszervágni, olyan gyengék.”³³ 1960. november 18-án a kunágotai Petőfi mgtsz jelentí, hogy; „...az el nem szállított 70 db selejtlova közül már 16 db ló éhenpusztult.”³⁴

Sokat lehetne írni lószertettel kapcsolatos ekkortájt bekövetkezett sok-sok emberi tragédiáról. Lovaikat a tsz-be zokogva bevezető parasztgazdákról. Olyanokról, kik lefizették a tsz éjjeliőrét egy-két liter „pájkával”, csakhogy belopakodhassanak lovaikat megetetni, megtakarítani, megsimogatni. Az elhangzott sűrű és iszonyú átkozódásokról. S azokról, akik ebbe beleőrültek, vagy felkötötték magukat nagy lelki kínjukban, így fejezve ki mélységes utálatukat azon keserves világ ellenében. „Cigányok, nemzetiségi parasztgazdák jobban ragaszkodtak a lóhoz...” olvasom egy visszaemlékezésben, „...de nem is lovasemberek vezették ezeket a kolhozokat”. Akkoriban hallottam Karcagon azt az ősi ízű minősítést, hogy „gyalogníp”. Az idős gazda arcjátékára, fej- és kézmozdulatára most is emlékszem.³⁵ Az önkényuralom 1958–1962 között kegyetlenül leszámolt a lóval mint az általa politikai céllal felszámolandó parasztság lélektani kötődésével, múlthoz való kapcsolatával.

Milyen lehet a parasztember lova az évszázadok során kialakult értékrend alapján, külső (fenotypus) megjelenésében és belső (genotypus) tulajdonságaiban?

Általában ismeretes, hogy a magyar ló kiváló hírnevét – eltekintve származásától, melynél fogva nagymennyiségű nemes keleti és angol vér folyik ereiben – igen nagy részben a fölnevelése folyamán szerzett szívósságának, edzettségének és elismert teljesítőképességének is köszönheti. „A magyar lótenyésztő, legyen az nagy úr vagy szegény ember, nem kíméli lovát a teljesítőképesség méltányos határain belül; sem az egyik, sem a másik nem szeret lassan hajtani.”³⁶ Szükséges megjegyezni – az egyes településeken parasztgazdáktól gyűjtött adatok ismertetése előtt –, hogy a lovak külső- és belső tulajdonságaira vonatkozó közlések az elérhető visszaemlékezéseket is beszámítva, az 1890–1960 közötti időszakra vonatkoznak. Fontos néhány mondatban ismertetni a fenti időszakban vidékünkön tenyésztett lófajták jellemző tulajdonságait, eredetük főbb állomásait is.

Az I. világháború, a forradalom és az ellenséges román megszállás „a népies lóanyag” legjavát elpusztította. Ami maradt belőle „az bábeli zűrzavarban össze-vissza van hányva”. Meg kell azonban emlékeznünk az ország azon vidékeiről, ahol a népies tenyésztés az átlagos színvonalon jóval felül emelkedett. Kétségtelenül első helyen áll Hódmezővásárhely, Orosháza, Békés és Csanád megye számos községe, Mezőhegyes közelebbi és távolabbi vidékének „Nonius tájfajta” tenyésztése, Makóval a középpontban.³⁷

Békés megye 1921 óta kimondottan Nonius tenyészkerület. Főbb tenyésztési gócpontjai: Orosháza és Szarvas, egyenként 1500 kancával; Békés és Békéscsaba, egyen-

³³ GMA 44.85.1–108. fol. 41.

³⁴ GMA 44.85.1–108. fol. 64.

³⁵ SZABÓ 1993. 9–12.

³⁶ DÖHRMANN 1926. 32.

³⁷ DÖHRMANN 1922. 234.

ként 2500 kancával (a számadatok törzskancákat jelölnek). Tótkomlóson a „Mezőhegyes vidéki tájfajtának” van egyik erős állomása. Jó lótenyésztő település még Mezőberény és Gyula. Igen népes lóvásárok vannak Békéscsabán, Szarvason, Orosházán, Mezőberényben. Csongrád megye területén a nagyobb és a középtermetű nemes angol félvér ló tenyésztését folytatják szép sikerrel és különös előszerezettel. Az ország egyik legkiválóbb lótenyésztő vidékét Hódmezővásárhely város képviseli. Évente innen jelentős számú angol félvér mént adnak el kistenyésztők kezéből. Bihar megyében Okány, Zsadány, Körösnagyharsány községekben folytatnak nemes angol félvér tenyésztést.³⁸

A magyarországi angol félvér ló tenyésztésében – főleg a népies tenyésztés körében – nagyobb részben félvér méneket használnak. Az állományban két főbb jelleget különböztetnek meg; az erősebb és a könnyebb angol félvért. Az erősebb angol félvér méneket a mezőhegyesi magyar királyi állami ménes angol félvér törzse – Furioso és North Star – szolgáltatja méntelepek, magánméneseik útján a népies tenyésztés számára, igen homogén összetételben, mely egyenletes átörökítést biztosít. Külső- és belső tulajdonságaiban az angol telvér lónak megközelítő, de gyengébb mása: rendszerint nemes vonások, nemes száraz fej, szépen feltett karcsú nyak, jól jellegzett marra kezdődő eszményi felső vonal, hosszú, lejtős farban végződik. Kissé laposabb, de igen mély, nagy lélegző képességű mellkas (reszpiratórikus), hosszú jóirányú lapocka, igen széles, izmos, hosszú alkarok és combok, száraz, nem túl durva térdék és csánk, jól inalt, kissé könnyű, száraz lábszárak, bokák és csüdök, rendszerint igen szilárd paták. Marmagasság (szalagmérték): 158–172 cm. Színe: pej és sárga, ritkábban fekete, szürke, deres. Az erősebb angol félvér jellegű állományban a marmagasság: 164–172 cm, színe: pej, ritkábban fekete és sárga. Szárkörméret: 21–21,5 cm méneknél, kancáknál: 20,5–21 cm. A népies tenyésztésben a lovak kisebbek, könnyebbek, ami a kiscgazdák körében gyakran szokásos szűkebb tartásnak tulajdonítható. A katonaság jellegzetes könnyű lovassági lova, amelyet aligha tenyészt ilyen kiváló minőségben más európai állam, edzettség, szívósság, kitartás tekintetében.³⁹

A Nonius fajta (anglo- normann eredetű) a mezőhegyesi ménesben 1926-ban több mint száz év óta tenyésztett lófajta volt. A Nonius jelleg tenyésztésének súlypontja a kiscgazdák kezében volt. „Az a kiscgazda, aki földjét belterjesebben akarja művelni (mélyszántás, gépek vontatása), erősebb félvérjellegű lovak tenyésztésére szorul, kivált ha szántóföldje nehezebben művelhető, de megtermi azt az értékesebb takarmányt, amely alkalmas a nagyobb csont- és testtömeg fejlesztésre.” Ezen célokra leginkább megfelel hazánk alföldi vidékein a mezőhegyesi angol félvér (Furioso, North-Star) s a mezőhegyesi Nonius jelleg. Régebben inkább a német kiscgazdák szerették, mert a magyar kiscgazda azelőtt még inkább hajlott a nemesebb, tüzesebb vérű, könnyebb lófélésegek felé, míg nem a megélhetési viszonyok mind nehezebbé válásával fokozatosan kénytelen a belterjesebb gazdálkodásra áttérni, ami erősebb lovak nélkül nem mindenütt lehetséges. Ezért (is) újabban egyre nagyobb az érdeklődés a Nonius iránt a magyar kiscgazdák körében.

---

³⁸ DÖHRMANN 1926. 36–38.

³⁹ DÖHRMANN 1926. 21–24.

Ezt a várható igényt előre látva d'Orsay Olivér gróf mezőhegyesi ménesparancsnok már 1892-ben a környékbeli kiscgazdák bevonásával megalapította a „Mezőhegyes vidéki Nonius tájfajta lótenyésztést” azzal a céllal, hogy azon vidék kiscgazdáinak lóállományát fajta átalakító keresztezéssel fokozatosan Nonius jellegűvé alakítsa át.

A Noniusnak jó ügető mozgása van. Aránylag nehéz természetű képest eléggé mozgékony. A mezőhegyesi fiatal Nonius kancák „legnehezebbjének” is egy órán belül kettes fogatban, közönséges kocsiba fogva, mezei úton a 20 km-es távolságot meg kellett tenni ahhoz, hogy (törzs)anyakanca lehessen. A szalagmérték szerint marmagassága 168 cm, ennél magasabb példányokat a „nagy Nonius”, az ennél kisebbeket a „kis Nonius” jelleghez számítják. „Az erős gazdasági igáslónak méltó képviselője.” Testalkata: durva, „nehéz, gyakran félkosfej, magasan illesztett kissé vaskos, de elég hosszú ívelt nyak, jól fejlett mar, jó felsővonal, enyhén lejtős far, elég mély s dongás mellkas, jó lapocka, izmos és hosszú alkarok, combok, erős térdek, csánkrok, rövid, erős, eléggé szárazan inalt lábszárak, száraz bokák, rövid, erős csüdök, egészségesen fejlett, elég nagy paták. Szépséghiba: gyakori kardláb. Marmagasság: 170 cm, övméret: 190 cm, szárkörméret: 22 cm.”

A cseppvérkeresztesítés miatt illetve a gazdák egyéni ízlése folytán meg kell említeni az arab telivér, arab félvér, lipicai fajtát is – részletes ismertetés nélkül. A könnyebb típusú lovak között szép számmal akadnak „angol-arab félvérűek” is, ilyenek az „angol-arabnak tekintett mezőhegyesi Gidrán ménék.”⁴⁰

A fentiek előre bocsátásával könnyebben érthető a parasztgazda adatközlők által előadott „ideális lókép” ismérvei.

Déványán valamennyi önálló parasztgazdaságban volt ló. Szántásra, vetésre, kocsiba fogva, szállításra használták a lovat, de a ló adta a „parádés fogatot” is. Lovaglásra is elég széles körben használták. Ez utóbbit a nagy tanyavilág, rossz útviszonyok indokolták. A ló birtokosának értékmérője is volt, mert amelyik gazdának „jóvérű”, szép lova volt s ahhoz való jó és szép szerszáma, felszerelése, az a gazda a maga kategóriájában kiemelkedő gazdának számított. ⁴¹ Gyomán „nagyra tartották akinek szíp lova vót. Még temetiskor a halottaskocsiba befogni is kőcsönkírtik attúl a gazdátúl, osztán annak a gazdának ez megtiszteltetésnek számított. Vót sok ember a gazdák közt ki jobban szerette a lovát mint az asszonyt. Csak a lovárúl beszílt egy este háromnég órahosszat. Ilyen nagy lóbolond vót Hajós Kovács Elek, Kölcsey Mihály, Weigert Gyurka, Marjai Lacka, Krucsó László, Marjai Sándor, Kádár Elek, Bódor Kovács Gábor. A nagygazdák közt kevés vót aki jó lútartó vót. Ezek inkább sertést, marhát hizlaltak. Ha vót abrak bővön. Abba vót a píz, a lútúl sajnálták az abrakot.”⁴² A mezőberényi parasztgazdaságok kulcsfontosságú háziállata volt a ló. A nagykiterjedésű határban tanyásgazdálkodás folyt s a kialakult szántóföldi gazdálkodásban a földmunkákon kívül a szállításban, közlekedésben nagy szerepe volt a lónak. A ló érzelmi-
leg is kötődött az emberekhez. A szép ló büszkesége a gazdának, a hibás, gondozatlan, rosszbőrben lévő ló meg szégyene. „Általában véve Berínybe a berinyi felfogás szerint

⁴⁰ DÖHRMANN 1926. 24–28.

⁴¹ Udvari A. közlése.

⁴² Nagy A. közlése.

a telt, kövér lovat tartják szípnak.” Sokan csaknem emberszámba veszik a lovat. A lótenyésztéshez „igen nagy érzékük van a berinyi gazdáknak”. A kicsikót „gyermekcsikónak” mondják. Munkaközben, munka végeztével mindig a lovat látják el előbb, majd csak „azután kerül sor a gazdára”. A gazda igényességét bizonyította a jól gondozott, fényesre kefélt, kifésült sörényű befont farkú ló. Esős, saras időben felkötötték a ló farkát, hogy ne legyen sáros. A fényes, díszes rézkarikákkal, sallangokkal ékesített lószerszám, sallangokkal díszített „szemlős” kantár, díszes nemzetiszínű bojtjal ékesített, fekete huzattal borított acéldróttal bélelt nyelű, hajlékony „tengernád ustor” a rangnak és a tekintélynek elengedhetetlen kelléke volt. A ló nemcsak igavonó állat, hanem „a gazdaság címere” is. A gazda vagyoni helyzetének, „rátartiságának” legbiztosabb kifejezője volt.⁴³

Az okányi gazdák az 1920–1930-as években a kistestű, „keménykötésű”, gyors mozgású kisebb igényű „arabs” félvér „keverék” lovakat szerették. Ezek voltak többségben a község területén. Később, ahogy változott a gazdálkodás és belterjesebb lett, váltottak az erősebb és nagyobb testű, jobb igavonó, illetve több terhet elbíró fajtákra. Ilyenek voltak „a kis- és nagynónius, gidrán, lipiccai.” A II. világháború után már „muraközi” (hidegvérű lófajta) lovat is tartottak. Telivér lovak nem voltak a „gazdák kezén”. Angol telivér lovak, kancák főleg az Okányi-Schwartz József birtokán voltak. Ott foglalkoztak angol telivér tenyésztéssel. Az arabs lovak színre deresek voltak, de szerették ezek közt a sárga színűeket is. „A kisonóniuszok zöme setét pej, meggy pej, világos pej vagy fekete színű volt.” A nagynóniuszok „setét barna színűek” (nyári fekete értendő alatta), a gidránok sárgák, a lipicaiak almás deresek voltak. A muraközi lovak színe: sárga, sárgaderes vagy barna színű volt.⁴⁴

Orosházán, mint ahogy más vidéken sem, az állam a 19. század közepe tájáig „nem avatkozott különösebben abba bele, hogy a jobbágyok milyen lovat tartottak.” Általánosan elterjedt fajta volt a „magyar parlagi ló”, majd erre jött aztán a „nóniusz”. A „nagy nóniuszt” nem szerették a gazdák, „buta nagy lónak tartották”. A „kis nóniuszról azt tartották, hogy igénytelen, kitartó, formás, fürgé mozgású s parádés lónak is szép volt.” A katonaság is e tulajdonságokért szerette. Ennek a fajtának a magassága: 160 cm, azaz 15 markos (1 marok = 10,5 cm, katonai mérték). Az „arabs” fajta „kemény és szép formájú ló, a gidrán szép, de csökönyös természetű, rossz indulatú, kórságos kutya ló”. 1852-ben szervezték meg a méntelepeket. Az állami méntelepek megszervezése előtt minden község előljárósága maga gondoskodott a kancalétszám ismeretében arról, hogy hány darab mént vásároljon a községnek. Az előljáróság „saját kebeléből, kiküldött egy bizottságot”, a ménnek beszerzése céljából. A bizottság olyan esküdtekből állt, akik közismerten jó lótenyésztő, lóismerő emberek voltak. A megvásárolt méneket a község tartotta, ápoltatta, gondoztatta. Amelyik gazdának „sárló” kancája volt, felvezette a megfelelő helyre, és ő maga választotta ki, hogy melyik ménnel óhajtotta „hágtatni”. Az állami méntelepek működésének kezdete után is még sokáig voltak „zugménék”. A gazdáknál is lehetett az állami bizottság által engedélyezett fedezőmén. Természetesen a fedeztetések nem voltak ingyenesek. Olyan is volt, hogy aki „lefizette az uraság csődörösit, az éccaka lopva elvezette egy bizonyos meg-

---

⁴³ Dombi D. közlése.

⁴⁴ Veres B. közlése.

beszélt helyre a sárló kancát, s takarásban befedeztette a neki tetsző uradalmi csődörrel kancáját”. Ebből a „nászból” született az ún. „lopott csikó”.

A gazdák nemcsak a ló használhatóságára, hanem a küllemére is nagy gondot fordítottak. Különösen szem előtt tartották e követelményeket „remondának” (katonaságnak eladandó ló) szánt „remondacsikóknál”. A gazdák szerint a szép ló arányos, nem nagyfejű, kicsi fülű, rövid vastagnyakú, dús sörénnyel, magas marral és nem hosszú, de jó kötésű derékkel rendelkezik. A fara szép gömbölyű és nem csapott. Az ilyen ló szép, jó állású, erős csontozatú. Ha az alsó lábszára rövidebb is, mint a felső, a „csüge” (csüdje) rövid, vastag egyenes, a patája pedig formás, akkor a ló erősebb és többet is bír el.⁴⁵ Az apaállatok beszerzése Sárrétudvariban is az előljáróság feladata volt. Az 1930-as évek elején megszűnt a „kintháló ménes, ettől kezdve a csikókat, lovakat otthun tartották”. „A tenyésztés állatok között első volt a lú. A kiszemelt kancacsikót három éves korában fedeztették be, először csak próbára. Mikor osztán jó csontozatú csikót ellett, akkor beállították tőkekancának.” Fedezőméneket már a 18. század végén is vásároltak. „A környéken sem a múltban, sem a jelenben nem volt olyan loállomány sehun mint Sárrétudvariban.”

Az anyakancát minden lótartó gazda maga választotta ki magának. A kiválasztott ló küllemi „követelményei”: kicsi fejű, széles homlokú, sarkig nyitott nagy parázs-szemű. A kicsi szemű lóra azt mondták: „disznószemű”. Ha zöldes a szeme fehérje: „csókaszemű”. Szeretik a kicsit hegyes fülű lovat, ennek neve: „egérfülű”. Különösen szerették az olyan lovat, amelyiknek indításkor összeálltak a fülei. Úgy tartották, hogy ez a figyelem jele. A lelógó fülű, azaz „szamárfülű ló, másképpen konya, konyafülű” ló lusta. A szép „fejtartást a ló nyaktartása adja”. Szép nyaktartás: „karika-, hattyú-, kakasnyakú”. A vékony nyakú ló: „hegedűnyakú”, a görbeorrú ló „kosorrú” s ez utóbbi kettőt csúnyának is tartják. „Malacállú” a ló, ha nem záródik jól az alsó-felső fogso-ra; „bagózó”, ha zápfoga hibás. „Girhes, horpadt, pontyhátú” a hajlott hátú ló. Igáslónak az a ló felel meg, amelyiknek rövid a törzse, egyenes „nyerges háta” van. Az ilyenre még azt is mondják: „jó kötésű lú”. Jó az „öblösmellkas”. Az ilyen ló „jó elejű, nagy hasat takar, sokat tud enni s inni, ezáltal dolgozni”. A lecsüngő hasú ló „tehénhasú”. Szép a „magas mar, széles szügy”. A mar lehet még „iszalagos, éles vagy nyerges”, csak az a ló „lehangyhatatlan, amelyiknek széles szügye van.” A keskeny szügyű lovat „szűk elejűnek, hegyes szügyűnek” nevezik, erre „a hám nem tud felfeküdni”. Az ilyen ló azért alkalmatlan a tehervontásra: „...mivel a hám nem tud rá felfeküdni (ti. a szügyre), szorítja a mellkast, benne a szívet, tüdőt, s ennek következtibe’ fulladás állhat be.” Szépnek tartják a széles és gömbölyű farú lovat, különösen ha az kanca, mert az ilyen kanca könnyebben megellik. A „lapos-, suta-, csúszottfarú ló” nem szép. A far ne legyen magasabb a marnál, mert ha magasabb, akkor „túlnőtt”. Az ilyen lónak előbb-utóbb meghajlik a háta.

Jónak számít tehát az a ló, amelyiknek teste rövid, a lapockája, szügye, fara széles. Az ilyen ló jó csontozatú, „sok fődét takar.” A túl széles lónak bizonytalan a járása, „riszálva megy”, másképpen „szitás”. A „hosszúderekű” lónak meg a háta könnyen meghajlik s az ilyen ló „roskadt, rossz kötésű”. Erős az olyan ló, amelyiknek a farkát ha megfogják és nyomják lefelé, erőt fejt ki, s nyomná visszafelé. Ha nem fejt

⁴⁵ GYULYÁS-HAJDÚ-SZABÓ 1965. 201; Fiák S. közlése.

ki elég erőt, vagyis nem elég erősen nyomja visszafelé, a lónak „kevés az ereje”. A magasan tűzött farkok „zászlós farkok”. Ezt a farkállást még akkor sem szeretik, ha egyébként „jó bírós” is a ló. Igen súlyos hibának tartják, ha a ló „farkalós, engedetlen rosz igás”. Az ilyen ló, ha csak teheti a „hajtószárat” a farka alá és/vagy a két hátsó lába közé kapja, csapkod a farkával, közben a hajtószárat „összepszkitja”, mert ilyenkor „együttal” trágyázik, vizelet s mindezeket széjjelcsapja, s úgy belegabalyodik, hogy alig lehet kibogozni. Az ilyen lovat még „gyeplősnek, húgyosnak” is nevezik. Súlyos hiba még a „karórágó” ló, ennek az a rosz szokása, hogy rájja a jászolt, szekéroidalt.

Munkavégzés közben a legnagyobb teher a ló végtagjaira hárul. A ló szügyével fekszik ugyan a hámra, de a „lábak tapadnak meg a földön s azok viszik előre a testit”, ezért ha a ló lába gyenge, a munkabírása is csekély. Még jobban érvényes ez a mellső lábakra, mint a hátsó lábakra. Ezért követelménynek tekintik, hogy a ló ne legyen „hosszúlábú”. A hosszú lábú ló „sok levegőt takar”, s ez súlyos hibának számít. Az ilyen lovat nem lehet terhelni. Inkább szeretik a „rövid lábú, zömök lovat”. Kiváló tulajdonságnak tartják, ha a lábszár „száraz és feszes a bőre”, mert ez a „kemény szervezet jele”. Összességében „nagyon szép a vékony lábszár, vastag inakkal s erekkel.” Úgy vélekednek a sárrétudvari gazdák, hogy amikor még ménesben nevelkedtek a csikók, sokkal erősebbek voltak a csikókból felnevelkedett lovak mellső lábai. A legelés, a sok „le- és felhajlás közben megizmosodott a térgyűk” (anatómiai szaknyelven: lábtő, a térd ugyanis a hátsó végtagon van). A „puhaszervezetű”, de formás ló „nem sokat ér, igázásra nem való, mert pókos lesz a lába.” „A lónak úgy kell állania a négy lábán mintha négy oszlopon állana”. Elöl, hátul és oldalt nézve is a láboknak „takarniuk kell egymást”. A „jó ló rövid és vastag csüdű, az ilyen ló biztosan áll a lábán.” A „hosszú csüdű ló” nem bírja a terhelést, hamar meghajlik a csüdje, „megvastagszik, kapcás lesz” (vagyis: kaptás). A láboknak járás közben hátulról nézve is takarniuk kell egymást. Oldalról nézve a ló járását, a lépésnek „hosszúnak kell látszania, legalább nyomba kell lépnie”. Gyakori az olyan ló, amelyik „átlépi a nyomát, túllépi, rövidet lép, topogós döcögős”. Az ilyen lónak „szaporátlan a menése s a munkája is.”

Az eddig felsoroltak határozták meg elsősorban az egyes egyedek tenyésztésre való kiválogatását. Nagyon vigyáztak arra a gazdák, hogy a „kancák szép utódokat neveljenek”, mert azokért „két árat adott az állam” (kétszeres árat, tenyésztési felárat). Úgy tartották, hogy a kanca 60–70 %-ban, a csődör (mén) 30–40 %-ban örökíti át tulajdonságait az utódokban. Ezért aztán inkább a tenyészkanca kiválasztásának szenteltek nagyobb figyelmet, amikor azt fedeztetésre, „hágatásra” felvezették. „A jó szemű parasztember már csikókorában meglátta a kötésirűl, hogy jó lesz-i tőkekancának.” Nemcsak az „alkatot” (fenotypust) figyelték meg a csikóknál, hanem a belső (genotypust) tulajdonságokat is. Pl. ha egy két, két és fél éves kancacsikó „nem figyelt oda egy falubeli kiscsikóra”, az olyat már nem fedeztették be, mert az „nem lenne jó utódnevelő.” Az első fedeztetést „próbának” tekintették, s csak azután állították be „tőkekancának”, ha „jó alkotású kiscsikót hozott a világra”. Az ilyen vemhes kancát aztán kímélték és „úgy párosították össze egy erős herélttel, hogy amikor a kanca elnehezedik, rá lehessen kötni a heréltre a teri egy részit.”⁴⁶

⁴⁶ PUSZTAINÉ 1993. 115–116, 140–145; Hegedűs Gy. és Szabó J. közlése.

Az 1930-as években idős gazdák úgy emlékeztek az ősöktől hallottak alapján, hogy Zsadányban régen „nagysörényű, alacsony lovak voltak divatban”. Az 1870-es évek táján aztán „hatalmasan kialakult a lóállomány”. 1848 után „amikor már valamire való szántót kezdtek törni apáink-nagyapáink – vallotta az 1940-ben 85 esztendős Öreg Kiss Ferenc gazdaember –, akkor már hozták is a hosszúszerű lovakat, inkább azzal szántottak, mint ökörrrel. A zsadányi ember a marhafélét inkább eladta.” 1865–1870 táján a „nagy marhavész után”, akinek földje volt annak feles számmal volt lova is. „Ezer darabon fejül ment a falubeli ménés.” Akik idegenek a zsadányi legelőn végighajtottak, „nem győztek csodálkozni a szép és fejlett lovak tömegin.” Lípcai féle, félvér lova volt legtöbb gazdának, később a nóniusz lovak szaporodtak el. Ezek jó futó és „igahúzó” lovak voltak. Tanító Tar József „arabos” lovat is tartott.

Az 1945-ben 80 esztendős M. Kereki János a fekete, sárga és a világos pej színű lovakat szerette. Véleménye szerint a fiatal gazdának meg kell tanulni, hogyan kell „felnevelni s megtartani a lovat.” Mert ez a kettő nagyon fontos. Hiába neveli fel valaki a csikót, ha nem tudja megtartani. Azt vallotta: „a lovakat mindmáig nagyon szeretem. Nemes, értelmes, hálás állat. Kezdetben vettünk jó fajta kancákat, lehetőleg itthon. Ha ilyen törzsllovakat vettünk, azt vizsgáltuk előbb, hogy nem kaptás-e a lába, vagy hogy nem havivak-e? Ez a havivakság azt jelentette, hogy hódvilágra járt a szeme. Amikor sütött a hold akkor látott, de amikor fogyott a holdvilág, akkor az ű látása is csökkent. Nappal azonban nem látott. Ezt úgy tudtuk meg, hogy setít istállóba’ vezettük, és amikor egy fertály órát eltöltött, akkor kiveztük a napvilágra. Ott csak forgatta a szemét, de nem látott.” (Havivakság = patás állat időszakai belső szemgyulladás, irido-cyclo-chorioiditis recidivans s. periodica equi.) „Azután „megnéztük, hogy nem kehes-i. Ez nagyon fontos vót. A kehes lúnak a horpasza jár. Az ilyen lú állandóan köhögött. Améknak nem járt a horpasza, annak száraz kehe vót. Hiába fojtották el kénvirággal, meg négyes zödlevelű dohánnyal, akinek jó szeme vót az csak megtudta, hogy kehes a lú. Mert a lú az orrlyukát kitégította. Aztán ha az ember négyet-ötöt megköröztette, mindenfajta keh kijött rajta. Elköhintette magát éppen úgy mintha egy búzacsakót ütögetnek.” (Keh = megrögzött tüdőtágulat, emphysema alveolare pulmonum, pneumatosis; Keh-barázda = fulladozó barázda, a bordaív mentén nehéz lélegzőskor észlelhető erősebb behúzóadás, fossa arcus costarum, hypochondrium.) „Megnéztük a lú fogát. Améknak fekete gödör vót a fogában (metszőfogakban) az megmutatta hány éves. Habár idővel ez a gödör is kikopott belülről, akkor aztán csak a lú színiről, ráncáról, meg a járásáról tudtuk meg, hogy hány éves a lú. Mindezek után, „ha megfelelő vót a kanca, megvettük. A rövidderekű, sima hátú kanca lú vót a megfelelő, vagyis nem volt kútja, mélyedése. Vastag nyak, egyenes lábak, amelyik vágatában ölelte a fődét, vagyis nagyokat lépett mindegyik lábával, az a lú vót jó fuvarozásra, futásra, igára. A szíles szügyű lú vót a legjobb teherbíró, mert az ilyennek a két első lába annyira szíles vót (egymástól távol álltak a mellső lábak), hogy ilyen magamfajta vikony ember elfért a két első lába közt. A nyúlállú, rövidszájú lútól tartózkodtunk. Az ilyen csak a jászolból tudott enni. A kerek fog, hosszú egyenlő ajak vót a legjobb, mert ez a milis (milliméteres) füvet is letudta csípni. Ha sűrű vót a farka, meg a serínye, arra azt mondtuk sok erő van benne. Győzősebb a munkára, igára, húzásra.”⁴⁷

⁴⁷ K. NAGY 1961. 6–7, 12, 39.

A lovak „éjszakai” legeltetése

A munkában tartott „hámos lovak” úgynevezett „éjszakai legeltetése” levéltári, szakirodalmi adatok szerint szokásban volt a Kárpát-medence több pontján, néhány helyen még a 19–20. század fordulóján is. Legtöbb helyen a szántóföldek „tagosításával” (ami nem egyenlő az 1950–1970 között lezajlott tagosítással), a tanyásodással megszűnt ez a legeltetési mód. A Körös-vidéki adatok ismertetése előtt a tájegységünkön kívül eső földrajzi pontokon előforduló eseteket adjuk közre a teljesség igénye nélkül.

1785-ben a Nógrád megyei Endrefalván „soros őrzéssel” minden éjszaka más-más gazda volt kirendelve a helység hámos lovainak őrzésére. Küldhettek maguk helyett családtagot vagy „szolgát” is. Ez a legeltetési mód nyári munkaidőben néhány hónapon keresztül volt szokásban. Pásztort sehol sem fogadtak, legtöbb helyen „suhancfiúk” és idős férfiak bevonásával, családi alapon oldották meg.⁴⁸

Hajdúböszörményben „A gazdák lovászaikkal szabadon pásztoroltatták, hevertették a hámos lovakat, nem vitték ménesbe (1799 évi adat). Egy gyakorlat folytán 1842-ben, a magisztrátusban javasolták, hogy „szükség volna egy bizonyos legelő helyet szakasztani, hol más jószágok nem, a hámos lovaknak is csak éjjel lenne szabad legelniük.” A lovakat „heverni az erdőre is kivitték; különösen szántás után jártak az erdőre legeltetni. A magisztrátus kemény tilalma ellenére is. A lovászok az erdőt potsékolták. Hogy ezt megakadályozzák, a gazdát hat rénes forinttal, a szolgálégényt 25 pálcaütéssel büntették. Az erdőn való legeltetést az őrs ménes megszűntével végül is megengedték. Ekkortól évről évre más helyen jelöltek ki egy-egy nyomást a lovak számára. Ettől kezdve nemcsak lóháton, hanem lóval-szekérral is mentek az erdőre heverni.” (1794, 1830, 1833 évi adat.) A városból is kijártak a lovak éjszakára legelni: „Szilre kötötték a lovat (egymás mellé hármat-négyet) és a kocsis kihajtotta a közeli legelőre. Ha a napfeljötté a városból kint érte a kocsist, akkor a gazda lámpást akasztott a kapufélre, s ezzel jelezte, hogy elkisett. Tavasztól, őszig az éjszakákat legeltetve töltötték el az igás lovak. Egy-egy legény vagy szóga ráült a lovakra, s hajtotta a tallóra, legelőre, ahol aztán megfelelő felvigyázás mellett egész éjjel legeltek. Befogásra hajtották haza őket a városra vagy a tanyára.”⁴⁹

„A bukovinai Istensegíts faluban a Csonka templom nevű határrészen, Nyisztor János (1850–1921) legénkorába több czimborájával ősszel elmentek a csonka templomhoz éjjel lóhálni. Éjjel a sarjúkban lovat legeltetni. A lovakat elcsapták s ők leheverték s ott szundikáltak. Nyisztor János felébred egy üdő mulva, keresi a lovakat egyet megkap, felül a hátára, s keresi a többit, nem kapja. Gondolja magába, hogy bizonyosan által mentek a Szucsáván a füzesbe. Átal megyen a vizen vigyázkodik ...”⁵⁰

A Székelységben a 18. században és a 19. század első harmadában a falutörvényekben szabályozták a legeltetés rendjét is. A részletes szabályozásban a székelységnél elterjedt „éjszakai legeltetés ősidőktől való szokását a károkozások miatt később

---

⁴⁸ PALÁDI-KOVÁCS 1993. 302.

⁴⁹ BENCSIK 1971. 40, 45–46, 92, 94.

⁵⁰ GÁSPÁR 1986. 9.

már a faluközösség tiltja meg. Tiltja ezt a (sepsi)kilyéniek rendtartása is. Egyik-másik székelly legény már csak virtusból is kihajtotta a lovát éjszaka a falu pusztájára.” A nép e szokást és annak tilalmát így örökítette meg:

„Vajon ki kiabál ama zöld erdőben?
Talán a galambom lovát hajtották be.
Ej hadd hajtsák, hadd hajtsák,
Hadd fizessen érte,
Mert a piros hajnal tilalomban érte.”

Szigorúan tiltották a „tolvajkapu” állítását is. A (sepsi)kőrispataki Barabás Jánost be is panaszzolják a „cirkáló Commissio előtt ... Tolvajkaput tart a kertje végibe, s ott lovait a vetéskertbe eregeti.”⁵¹

Körös-vidéki adatainkat egy dobozi forrás közlésével kezdhetjük. 1827. április 24-én Kis M. István dobozi lakos azt panaszzolja, hogy Köteles Péter nevű szolgája, akit lovai után küldött „hálni”, „...elölle két 4^l fü Csikója elveszett; kéri meg vizsgáltatni, annyival is inkább mivel úgy esett értésére, hogy a szolga soha a Ló után nem hált. Felhivatódván az alperes szolga Köteles Péter azt adja elő, hogy az igaz hogy a panaszos gazda két Lova elveszett; de a Gazdája, ámbár tölle két izben is kért Békót, hogy a kérdéses két Lóra tehesse, még is nem adott (békót), azt felelvénn, hogy minek az a Békó hiszen nem mengyen az a többtől sehova.” A vizsgálat közben kiderült, hogy a szolgálégény éjjel lóörzés helyett elment beszélgetni, „...nem hált a Lóval, Ő a lóval keveset gondolt.”⁵²

1830. január-februárban „H. Molnár István azt panaszzolja, hogy ez előtt két Esztendőkkel Őszi Békési Vásárkor ki küldvénn a szolgájától Faragó Jánostól 4 lovát, hogy háljon utána úgy ha más Lovászok is lésznek ottan, de magába ne háljon velek, hanem (akkor) vigye a Ménesre..., szavát nem fogadvánn, magában hált a lóval..., s akkor Éjtzaka mind a 4 Lova el veszett.”⁵³

1825. október 24.: „Barabás Györgyné panaszképpen jelenti, hogy holnap lesz egy hete – az az e-folyó hó October Hónap 4-én – reggeli Tehén fejéskor a Cselédje ti. Dézsi Gyurka hozvánn haza Lovait amint a Körözs hidján fel jött 5 Ló lévén Széltibe, Balog Gergely pedig innen hazul menvén kifele Szekérrel, mind a ketten a hidon egybe találkoztak, s ki nem térhetvénn jól egymás mellett, a Szélső Lova a Hidról le esett s a Körözsbe döglött.”⁵⁴

1825-ben a „Lóörző” nevű hely az urasági ménes legelője, éjjelre ide viszik ki lopva legeltetni lovaikat a dobozi szegényebb emberek.⁵⁵

1839. szeptember 26-án a „Város Kertje” (ti. szénás kert) csősze tanúvallomást tett lólopás ügyben: „este nyoltz Órakor, mondom, hogy nem láttam a Lovakat, még akkor mert ott mindig őgyelegnek, ki tudja kitsoda, merre hól – (ti. a Körözs szélibe való gyepen éccakai lólegeltető) hanem azután a másoccori kutyaugatás után vettem

⁵¹ DOMOKOS 1988. 46–47.

⁵² BML Gyula, Doboz Közs. ir. V. 309. V.d.1.49 fol. N° 40.

⁵³ BML Gyula, Doboz Közs. ir. V. 309. V.d.1. fol. 79. N° 17.

⁵⁴ BML Gyula, Doboz Közs. ir. V. 309. V.d.1. fol. 24. N° 23.

⁵⁵ HÉVVÍZI 1989. 247.

észre, mindég jönnek mennek oda, egyik Lovász ki másik be...” (ti. a Város Kertje és a Körös között Gyomán).⁵⁶

Körösladányban 1838. december 10-én „Mészár Mihály előadja, hogy a legközelebbi múlt tavasszal három darab lóvai Szolgája Gereben János által a mezőre kivitettvénn, megparantsolta néki, hogy Lovait megbékőzva legeltesse; de a Szolgája ezen parantsolatját által hágván azokat szabadon legeltetni hagyta, mely gondatlansága miatt három lovai eloroztattak,” s kéri kárának szolgája általi megtéríttetését. 1840. december 9-én „Pál János panasszollya: ...mult nyáron a Legelőről két jó Hámos lova Rácz János nevű Szolgája vigyázatlansága miatt ellopattatván..., Rácz János Szólga ...védekezett, hogy midőn a Lovak ellopattatván esős idő lévén a setétbenn nem láthatta meg, hogy ki járkaljon a Lova körül..., beismervénn, hogy ő azonn az éccakán a midőnn a Lovak el vesztek, egy Szalma Kunyhóba az esső miatt bé feködvénn reggelig ki sem jött onnét.”⁵⁷

1951-ben Sánta Károly (született: 1868.) elmondta, hogy: „A Kengyelköz legelelő vót, itt járt a mίνes. Ide jártak ki a lovászok is és bıklyóba őrizték a lovakat. Magam is őriztem itt lovat sokszor legíny koromba’. Arra Vízttű fele a Tekerőbe. Egy évre pallagra hagyták. Ugarfordulónak azt mondották amékbe őszí vetis vót, osztán letakarták rúlla az íletet. A következő évben vetették be és akkor kása lett benne, köleskása. Mikor ugarfoduló vót, nyomásnak használták a Tekerőt, Túzokost, Tüdöst, Méhest, Süvítőgátat, Vesszősért. A tagosítás itten maj’csak 1904-be vót.”

Ugyancsak 1951-ben mondotta Almási Sándor (született: 1870.): „Akkor még megvótak a lovászyerekik, én is sokat vóttam kint lovászyerek lúval. 11 esztendős korom úta cselédeskedtem, úgy vót hogyha az idő olyan vót, nem lehetett ben’ a kössigbe a lú, hanem vitte ki a lovászyerek meg a gazda fija, osztán odaki vótunk véllek. Deha kárba ment a lú a csősz behajtotta. Vótak olyan huncut csőszök is, hogyha elaludt a gyerek a lú mellett, akkor elvette tülle a bıklyó kúcsot, oszt nem adta vissza, hanem majd a kovácsnak kellett a bıklyót levenni a lú lábárúl. A gazda nem kímélte ki a dologtúl abba az időbe a maga gyerekit se. Aszonta, hogy hagy tanújjon. Meg még olyan huncut csősz is vót, hogy behajtotta a lovat a vetisbe és aszonta hogyhát ott fogta meg.”

1951-ben mondotta el Buga Lajos (született: 1870.): „Mikor nyomtatni akartak a gazda aszonta a cselédjinek, eriggy a lúír, mert nyomtatni akarunk. Akkor osztán a szógagyerek elment a lúír. Szombaton este amikor gazda hazavitte a lovakat, aszonta a szógagyereknek; tegyíl magadnak kenyeret, szalonnát, osztán vitt ki a lovakat legelni. Vót közös legelő, Károly meg Újladány, meg a Kengyelköze. Vót rá eset, hogy este hazamentek kilenc órára, oszt aszonta a gazda; de két órára hazagyere (ti. éjjel kettőre, miután kilenc után kihajtotta a lovakat legelni), mer’ide meg oda megyünk. Sok lovászyerek vót osztán kint. Megesett, hogy a csősz meg behajtotta a lovakat ha elbó-biskoltak,. Olyan is vót, hogy a csősz kúcsa bepaszszolt a bıklyóba, kinyitotta, oszt elvitte a lovakat.”

Szekeres Lajos (született: 1868.) is 1951-ben mondta el: „Amikor bejött az ugar, a lovakat hazahozták, csak a csikók marattak kinn a legelőn. Ez így vót a tagosításig. De a lú nemcsak a legelőn járt hanem az ugaron is. Minden harmadik esztendőbe’

⁵⁶ BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. A.a. Peres ir. fol. 233–237.

⁵⁷ BML Gyula, Körösladány Közs. ir. V. 322. A.a. Tanácsülési Jegyzőkönyvek. fol. 49. N° 3., fol. 49. N° 7.

ugar lett a határnak egy része. Akkor még tengeri nem vót tized része se mint mostan, de a fődek többet termettek. Kivittük a lovakat is a Nyomásra, meg a Büngözsdre. A lovaszok vittük ki, a cselédgyerekik, meg a gazdák fiai. Én is vittem ki lovat íccakára legelni. Ott osztán jácottunk kint. Vótak kinnt felnött emberek is. Tekéztünk meg ördöghálót jácottunk. A tekét fellöktük a levegőbe oszt ütöttük el bottal.”⁵⁸

Köröstarcsai adat a lovak éjszakai legeltetésére egy a tarcsai határban történt gyilkossággal kapcsolatos tanúkihallgatási jegyzőkönyvből: „Végre ki hallgattatott Iffju Kós Sándor Körözs-Tarcsai lakós (1853. május 25.) ...bűnösségét el nem ismeri, ... azt állítja, hogy ő a kérdéses Szombati nap éjjelét a mezőn, hol lovai legeltetése végett vala, töltötte volna, hol több rendbeli tanúkkal igazolja, – miután azon tanúk csak az estvéli órákról, amikor oda Kós Sándor kiment, vélek időzött és tudomások szerint ott le is feküdt, továbbá pedig a reggeli órákról a mikor felkelésekkor ővéle ismét találkoztak – felelnek, ... a lovak legeltetése szokott helyen Körözs-Tarcsa alatti Kotsis vagy másképpen Edeles halom környékén történt.”⁵⁹ „Edeles- vagy Kocsis halom hajdan itt létezett Edeles faluról nevezetik, Kocsis halomnak később azért, mert a lovat legeltető kocsisoknak e halom gyűhelyül szolgált.”⁶⁰ „Edeles halom a hajdan itt állott Edelestől, más néven Kocsis halom, minthogy a lovaikat legeltető kocsisok rendes gyűhelye. 800 bécsi öl a falu széltül.” (1822 évi adat, 1 bécsi öl = 1,896 méter, 800 x 1,896 = 1.516,8 m = cca. 1 km.)⁶¹

1750-ben Mezőberényből 8 darab lovat loptak el „... a falu mellől békából, amikor azokat oda munka után kicsapták.”⁶²

1804. július 8-án „Békési Bírák Uraimék Levele” a mezőberényi előljáróság-nak: „Ezen az elmúlt éttzakán a Berényi emberek igen sok Lovat nyugöztek és Békóztak az ugynevezett Török Sziget oldalon lévő Kaszállónkba’ és azokon felettébb sok károkat tettek. Öt csösz sem bírt a sok Lóval s emberrel, ... a’kik között olyanok is vóltanak a’kik mindenkoron Csöszeinknek azt kiabálták; Üssed az ilyen atta Teremtettét ne hagyj halálíg a’ Lovakat el hajtani! Kettőt mégis behajtottak, ezek Komlódi Jánoséi.”⁶³

Sápon „A mondák, legendák hagyományozódásának alkalmi: fonó, tanyázás, éjjeli közös legeltetés, tengeri hántás, kenderdörzsölés ...”⁶⁴

Sárrétiudvariban 1828–1840 között a legeltetésen túl volt még friss fűvel etetés a 19. század közepéig. Utána tiltották, de sokáig tartotta magát a családonkénti, még régebben utcasorbéli éjszakai legeltetés. Igásmunkák idején este a lovak kifogása után a család legényfia, vagy maga a gazda, összefogta a lovak „kötőfékjit”, felült az egyikre s kiment velük a „nyomásra”, vagy a közeli legelőre. A lovak első lábát nyugbe, béklyóba rakta, leheveredett egy partosabb helyre, ott szunnyadt egy-két órát, addig a lovak jóllaktak, majd hazament.⁶⁵ A nappal igazott lovak éjszakai csoportos legelteté-

⁵⁸ Munkácsy Múzeum Adattára, Békéscsaba, 5/1954. 3, 7, 9, 21.

⁵⁹ BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. B.b.1. Peres ügyek 1849–1853.

⁶⁰ JANKOVICH 1983. 76.

⁶¹ SZABÓ 1850. 376.

⁶² BARABÁS 1964. 22.

⁶³ BML Gyula, Mezőberény Nagyk. ir. V. 326. A.f. 5.d. Kártételek.

⁶⁴ DALA 2001. 24.

⁶⁵ PUSZTAINÉ 1976. 428–429.

se Sárrétudvariban a 19–20. század fordulójáig szokásban volt. A nyomáskényszer megszűnése után, az egy tagban kiosztott földeken igen gyorsan felépült tanyák udvarain nyúgbe, illetve béklyóba tett lovak, kipányvázott szarvasmarhafélék legeltetése a régi tartásmód „értelemszerű folytatásának tekinthető.”⁶⁶

A 19. század első harmadában Törökszentmiklóson is érezhetővé vált a tanyásodással a legeltetési módok változásának kényszere. A rendelkezésre álló legelő-rét területének minél ésszerűbb kihasználása végett az előljáróság tiltotta a nem ménesbe szervezett lovak legeltetését is. „Senki a jószágát ne lappangtassa dugaszban se Réten, se egyebütt, hanem adja számadó eleiben” – hívták fel nyomatékosan a lakosság figyelmét. „Tanyák közt a lovakat, marhákat senki ne csapongtassa Őszi, tavaszi vetésekben..., tavasztól betakarításig a szállások, tanyák közt – azaz a vetések közeliben – mégmost senkinek egy átallyán fogva semmi némű Jóságának otvaló legeltetése meg nem engedtetik tsupán tsak a Hámos Lovaiknak, azok is úgy hogy ki pányvázva légyenek, hogy senkinek kárt ne okozzanak.”⁶⁷

Turkeviben 1812 nyarán – „a Malomzugban (ez a legelő volt legközelebb a városhoz mint bellegelő) – a lovászok (vagyis az éjszakai legeltetők) megégették a mezőt, azért a Berettyó Lapossából felcsóvázással szakasztottak a gőbőly járáshoz egy darabot...”⁶⁸

Zsadányban a 19–20. század fordulójáig szokásban volt az igáslovak éjszakai legeltetése. Visszaemlékezésekből innen adatolható ennek a legeltetési módnak a leg részletesebb leírása. „Egy hírneves lótenyésztő” az 1961-ben 80 esztendő s M. Kereki János „törzsökös zsadányi lakos” így emlékezett vissza saját tapasztalata és az eleitől hallottak alapján: „A 17. századtól, de biztosan 1760-tól biztos adatok vannak arra, hogy az igáslovakat estefelé-éjjel a falu alatt legeltették. Amikor lement a nap és estefelé lófogattal hazajött a gazda, azonnal kifogott s a családban legidősebb fiú, vagy ha az már megnősült, akkor a legkisebb fiú, ill. ha nem volt fiú, akkor maga a gazda, vacsora után kötőféket dobott a lovak nyakába, s azokat összefogva kezében, szépen, takarosán, csendes lépésben kihajtotta vagy a rét alá, vagy a 20. század elején a mostani földekre, ahol volt tarló, mikor gyérült a rét. Azon későn hajtott a jó fű. Aztán hajthatott még a Kanális partra, a Korhány meg a Körözspart helyekre. A lovakat szabaddá tette s elcsapta legelni. Maga pedig leterítve az ócska szűrit, ahun egyenlő vót a talaj, hogy a testit ne törje göringy, s lepihent. A lovak ott legelésztek hozzá közel. Sohasem volt példa arra, hogy a legények magukba mentek volna lovat legeltetni éccakára.”

Csaknem ott volt egy helyben a falu összes legénye. Ha nem volt a családban legény s a gazda sem tudott kimenni, akkor valamelyik rokon, vagy szomszéd legényre bízta a gazda lovai legeltetését illendő „kommenció fejében, ami lehetett pálinka, bor, darutoll, búza vagy köles. Sokszor harminc-negyven-ötven legény volt jelen. „Ha setét volt, tréfálkoztak, beszélgettek, dalolgattak, amíg szemükre nem jött az álom.” Ha telihold volt, lehetett tisztán látni, akkor kártyáztak azok, akik nem voltak álmosak. A fáradtabbak közben-közben „ledültek a szürre-subára s elszunnyadtak.” Este már kez-

---

⁶⁶ PUSZTAINÉ 1993. 152.

⁶⁷ SELMECZI 1994. 216–218.

⁶⁸ BELLON 1996. 116.

detben „soroltak” a legények. A legidősebb legény, aki köztük akkor este a legidősebb volt, megkérte a két legfiatalabb legényt, hogy míg a többiek alszanak, addig ők vigyázzanak a lovakra. Majd éjfél után ők is lefeküdhettek, amikor is a következő két fiatalabb váltotta fel őket (korban visszafelé haladva). Ez így ment „tarlószabadulástól Szent Mihály napjáig, de sokszor október derekáig is. Senkit nem erőltettek a legények sorolásra, de nem is kellett, mert nagy volt köztük a barátság, figyelem és a szeretet.”

Amikor aztán pirkadni kezdett az ég alja, hajnalodott, egyszerre összecsapták a lovakat és megindultak hazafelé. Otthon a háznál a gazda már ébren várta, s azon nyomban befogta a lovakat kocsiba-szekérbe, hogy indulhassanak a „rendes napi munkába”. A legények általában nagyon szerettek este-éjszaka legeltetni, de nem azért, mintha éppenséggel kellemes lett volna számukra az „éjjeli vigyázás”. Ennek az „éjjeli vigyázásnak” kellemes velejárója volt, hogy egyik-másik legény ilyenkor járt „kikapós, illetve csúszós fenekű” menyecskékhez, de volt, aki a menyasszonyához vagy „ritkább esetben jányhoz.” „A jányokat naplement után nem engedték ki a házból, de ha a legény mégis elment a jányho’, ugyhogy a jány szülei tudtak a dologról, akkor onnat pár óra múlva illet visszajönni.” A megbeszélte „sorolás” a legények között „erre nézve is kellett, hogy a többi addig vigyázzon az új lovaira is míg új odajár a faluba a babájánál.”

Az „összeverődésnek” még régebben az is oka volt, hogy így a „betyárokat, lúktöket elriasztották”. A „futóbetyárok” két-három legénnyel könnyen elbántak volna. Az 1890-es évekig minden valamirevaló legénynél ott volt a fokos, kisbalta, villa, füttykös vagy ólmosbot, sőt némelyiknél még a „kováspuska” is. Különösen a környékbeli vásárok előtt voltak „legnagyobb erővel a betyárok”. A „reménybeli lopott lovat a közeli vásáron gondolták eladni.” Ilyenkor nem egyszer fordult elő nagy verekedés, mikor még a nagyobb csapat „lóórzó legényt” is megtámadták. „1870 táján a tul a körözi ríszről jött ide Zsadány alá tizennégy betyár puskával, fokossal felszerelve. A legények már várták őket. Pányvát vetettek a betyárok nyakába, de még a lovaik lábára is csomóskötelet vetettek. A kötl vígin ólom vót, s ezzel osztán elrántották a lúhátas betyárt. A tizennégy betyárból hatot lerántottak a lúrul, a többi meg elmenekült. Azt a hatot osztán jól elpáholták, elszedték túllük a puskát, fokost osztán szilnek eresztették őket, de vírt azt nem ontottak”.

A zsadányi legelőről, a falualjról soha sem tudtak lovat elkötni. A legények összetartása e veszedelmek után is megmaradt, egészen 1914-ig. Az első „nagy háború osztán elvitte a legényeket. A háboru után aki legeltetett még, az csak magánosan, vagy egy-két komájával kiment a falu alá, de íccakára már nem maradt kint.”

A „tagosítás” után nem volt hely, nem maradt terület a legeltetésre.⁶⁹ Azon településeink határában, ahol a tagosítás korábban megtörtént, elindult a tanyásodási folyamat, s az „éjszakai legeltetés, lóórzés” ennek a legeltetési módnak „értelemszerű folytatásaként” a 19. század közepétől visszazsorult a tanyák környékére. A tanyák körül Békésen is „magatartó legeltetés” folyt. A lovak kifogása után este „nyűgbe vagy bíklyóba tették a lovakat és kicsapták a tanya körüli gyepre, tallóra legelni. A tanyák

⁶⁹ K. NAGY 1961. 1–3.

között is még a 19. század vége felé gyakoriak voltak a lólopások.⁷⁰ Egy 1821. április 14-én kelt „panaszlevél” szerint Szatmári Péternek „...öt Lova nyűggel egyszerre ... a tsikója meg már azelőtt is...” belement a szomszédja tengeri vetésébe: „...a Tengerimet össze törették... a'Szállásra kimentem annak megnézisire”.⁷¹

Békéscsabán a tanyai heverő lovak az élet letakarása után a szomszédokéval együtt, naponként a tarlóra hajtattak. Ekkor még sem árok, sem fa nem jelölte a tulajdon határát. A lovak magukra hagyva mentek, amerre ösztönük hajtotta őket. Nem volt ember, akinek a tulajdonában kárt tehetek volna, de olyan sem, akinek eszébe jutott volna a lovakat eltulajdonítani. „A gazda kinek végre is kezibe jutott a lovak sorsa, hallgatódzott melyik irányban hallatszik a vezérlő kolompja. Ha ez sem vezetett útba felmászott az őrfára s onnan nézett szét, amíg szemei a távolban lófalkára nem akadtak. Majd a nyergesére pattant, utána nyargalt a falkának s haza terelte lovait.” – 1875 évi adat. Ahogy aztán szűkült a határ, ezzel együtt a legelőterület, a lovak lábára béklyót, szőrből készített nyűgöt tettek, s a lovak a többi lábasjósággal együtt csak a tanya körül legelhettek. Igyekeztek a gazdák minden munkát egyszerre elvégezni úgy, ahogy a tagosítás előtt is tették. Így egyszerre szabadultak a tarlók, a jószágoknak volt hol legelni, s nem tettek kárt senki vetésében.⁷²

Gyomán 1930–1950 között a csikók és „heverő lovak” ménésbe kerültek, a balai legelőre. A „használatban lévő lovakat” a tanya körül legeltették „megnyűgözve.” „A lú a szálás, ropogós fűvet szerette, legelőben színában egyaránt. Fűvek közül a perjeféliket, de különösen a veresnadrágcsenkeszt, azt nagyon szerette ha sok vót a gyepe. Mán pedig ilyen vót a tanya körül mindenütt a gyepe. Kinek-kinek mennyi, de legkevesebb egy kh-t hagyott minden gazda.”⁷³ Gyomán a tanyásodás már a 19. század közepén olyan előrehaladott állapotban volt, hogy a század közepéről igen sok peres irat tárgya a tanyák között „bitangoló, kártételt okozó” lábasjóság. 1848. augusztusában Balogh Mihály panaszolja, hogy „...Zsellér Földjébenn lévő Kukoritza vetésébenn Nyitrai János és Cs(ősz) Szabó Mózses lovai által okozott kárt kártevőkön megvenni nem tudja, ... a lovak által legázolt szár és csövek leharapdálása következtében okozott kára megbecsültsék.”⁷⁴ „Tapasztaltatott, miszerint vannak oly lakosok kik tavalji csikójokat vagy lovaikat illetően ha kocsival idestova jönnek, szabadon eresztik a'helyett hogy vagy a kocsihoz kötnék vagy pedig otthon hagynák mely jószágok így a koci után barangolvánn az egész határban vetésekben roppant károkat visznek véghez.”⁷⁵ „A nyilasokon való gyalog és lóhátonni őgyelgéstől az azt gyakorló szokott lakosok szorossan eltiltatnak.”⁷⁶

Okányban az 1800–1900-as évek fordulóján lovak legeltetése már csak a „tanya körül nyűgbe téve” történt. A csikók mentek bérelt legelőre az orosi pusztára (a trianoni átrajzolás előtt Nagyszalonta városhoz tartozott) május 1-től augusztus 31-ig. „Tetemesen nőtt a szántóterület a legelők rovására.”⁷⁷

⁷⁰ MÁRTON 1983. 361.

⁷¹ HAJDÚ 1983. 19.

⁷² SZEMIÁN 1876. 49.

⁷³ Nagy A., Udvari A., Kís G. közlése.

⁷⁴ BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. A.f. 5. fol. 196. N^o157.

⁷⁵ BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. B.b. 67. kötet. 1873. május 4. fol. 45. N^o31.

⁷⁶ BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. B.b. 66. kötet. 1855. május

⁷⁷ Veres B. közlése.

Orosházán is a tanya körül hagytak 2–4 kh „ősgyöpöt”. A lovakat aztán kikicsapták csak úgy szabadon erre a „gyöpre”. Régebben nyomtatás után meg a tarlóra, „ott íccakáztak nyűgbe”. Ez a nyűg lehetett „kötél vagy vasnyűg”. A csikó nem hagyta el az „öreglovat”, ezért aztán nyűgöt csak az öregló kapott. Nem nagyon szerették a nyűgöt feltenni lovakra, mert a „vas kiverte, a kötél meg kidörzsölte a ló lábát meg a csügyit.” Legeltettek a tanya körül két lovat is egy nyűgbe.⁷⁸

A lovak ápolása, takarmányozása (1880–1960)

A békési lovasgazdának, „lovas embernek” hajnali háromkor kellett kelni a lovához. Először abrakolt tengerit, vagy zabot adott neki. „Nagy dologidőben” egy ló egy liter abrakot kapott, pihenőben, télen fél litert. Mire a lovak megették az abrakot, addigra a gazda „kiganézott”, majd szénát vagy árpaszalmát tett a jászolba. Télen „reszelt burgondi répát törekkkel keverve.” Amíg a lovak szénáztak addig a gazda „megpucolta, megcsutakolta a lovakat.” Az volt a jó „csutak”, melyet már előtte való napon elkészítettek s ledobták a ló farához, hogy „lehugyozza”, mert a nedves csutak jobban szedte a port magába. A csutakolás után kefélés következett. A keféről a port behúzták a vakaróba s onnan „kiverték a placra sorba”. Ez volt a „sorpor”. A huszároknál ennek a műveletnek igen szigorú előírása volt, pl. milyen hosszú sorport kellett kiverni a huszárnak ahhoz, hogy a káplár, illetve őrmester meg legyen elégedve a ló tisztaságával. A „jó gazda, a gazda legényfia, vagy a béres sorporból kiverte a nevét a placra”. Végül egy „avas szűrposztó darabbal, vagy petrós ronggyal” áttörölték a ló szőrét, hogy „fnyesen ragyogják”.

Két óra hossza kellett ahhoz, hogy a lovak jól lakjanak. Ez idő alatt a gazda is „megfrüstökölt”, majd befogás előtt megitta a lovakat. Délben kifogás után előbb a lovakról gondoskodott. Megitta a lovakat s a jászolba (vagy kint a mezőn munkaközben a saroglyába) „lökött elébük egy jó villa szénát”. Befogás előtt megint itatott. Naplementkor hazamenet, otthon kifogott s kis idő múlva itatott. Ha sáros lett a ló lába, megmosta a „csügit”, nehogy rá száradjon a sár, mert ez esetben „csügsömört” kaphatott. „Burgondi répát, szénát adott elébük és beajjazott alájuk”. A gazda lefekvés előtt még „ránézett a lovakra s elibük tett egy kive tengerikórót a rácsba, hogy legyen mit zörgetniök egész íccaka”. A ló nagyon keveset alszik, inkább képes egész éjjel enni. Ha jól lakott, akkor egy kicsit lefekszik, de csak a fiatalabbja. Az „öreg ló állva alszik, mert nehezen bír felkelni”. Télen általában csak kétszer etették a lovat. Reggel abrakot kapott, utána burgondi répát „pévával” (törekkkel). Egy etetésre egy pár ló egy „tótka” szénát kapott mindehhez.

Egy pár ló takarmányának biztosítására a 10–15 kh-on gazdálkodó gazda bevett két kishold herét-lucernát, erről háromszor-négyszer kaszált, s a szénát az udvaron kazalba rakta. A szénát télen szálasan vagy szecskázva adta árpaszalmával együtt a lovak elé. Vetett négy-öt „kadrát” (400–500 négyszögöl) burgondi répát is. Ezt télen összevágva vagy reszelve, búzapelyvával összekeverve adta a lovaknak. A takarmányrépa nedvességétől a pelyva megpuhult és nem kezdte ki a lovak ínyét. Vetett még a

⁷⁸ Pataki S. közlése.

lovaknak másfél kh zabot is. A „tengeri” mellett ez szolgált még abraknak. Amikor csikót nevelt, akkor a zabot megtartotta a csikóknak. „Tengerit” 8–10 kh-at vetett, de ennek termését a lovakon kívül felette a sertés a „marhaféle” s „aprójóság”. A „tengeri” közt megtermett még négy-öt deszkás kocsi disznótök”. A tél beálltáig e takarmány töktermésből pelyvával keverve – a tököt szeletelve – sokat elfogyasztottak a lovak. Kiegészült még a lovak takarmánya leveles csutkaszárral és gyepszénával.

A lovakat hathetenként „vasaltatni” kellett. A kovács évszaknak megfelelően nyári vagy téli patkót rakott rá. A téli vasra „éles sarok is kellett”. Különösen megnövekedett a vasalás jelentősége a makadámutak-műutak terjedésével.

Öreg gazdák úgy mondták: „A lovat azzal az abrakkal pucold amit a jászlában meghágy.” Ti. ha annyi abrakot kap a ló, hogy még marad is a jászol alján „akkor finyes lesz a szőre”.⁷⁹ A gyomai polgári peres iratokból néhány adatunk van arra, hogy a 18. század utolsó harmadában milyen terményekkel történt a lovak takarmányozása.

Fenyvesi István gyomai telkes gazdát 1785. március 30-án azzal vádolták, hogy árpatermését „kisebbítette”. Ő maga úgy vallott, hogy: „...mert én tsak 5-ik naptól fogva adok Lovaimnak egy kis árpát, mióta a'szénám el fogyott s buzaszalmával kéntelenítettvénn etetni Lovaimat”. A „Lovait gyakran abrakollya, mind Sertésseit, Tyúkjait bőven tartya árpával?” kérdésre Gecsei István szomszédja így válaszolt: „Hogy Lovait abrakolná és mióta nem tudom, de mivel a Szénája régen el Fogyott még is a'Lovai jó Húsba vagynak, ki lehet hozni, hogy abrakollya. Mennyi Árpája termett nem tudom, de hogy legfellyebb 8 vagy 9 vontató árpájánál több nem volt bizonyosan tudom, azt hogy Fenyvesi véllem Árpát, sőt egyebet is a'mult Nyáronn szekérére rakott vólna, - a'mint hogy Fenyvesi mongya egyálytallyába tagadom”. Arany István tanú a csapszékben hallotta Fenyvesitől, hogy: „Szénája régen el fogyott és Lovait Szalmával kéntelenítettvénn tartani, arra való nézve, már vetni való Árpáját kellett a'Lovainak adni, 8 vontató Árpája vólt.”⁸⁰

A következőkben egy kisbirtokos gyomai gazdaember emlékeit soroljuk fel, aki 1945 előtt „előbb cselédember, majd feles bérlő” volt.

Minden gazdának munkából jövet első dolga volt a lovak itatása-etetése. Ha leizzadt a ló, nagyon kellett vigyázni vele. Le kellett csutakolni. Addig nem ment be a gazda az istállóból, míg a lovakat el nem látta. Télen, sok helyen behordták a vizet a konyhába, hogy „ne legyik hideg a lúnak”. Nyáron a kút melletti vályúból itattak. „Hanyag helyen a tyúk belement a színába tojni, toll került a színába ettől a lú beteg lett, hasa fáj, kólikás lett”. A ló ápolása hajnal háromtól, este kilencig tartott. „Igen szigorú volt a cselédkönyv is ezen tekintetben.” „Elsőbb hajnal háromkor odaadtam az abrakot. amíg azt ette a lú, addig kiajjaztam.” Ennek előtte megtörtént a csutakolás, kefézés, vakaróval „sorport ki kellett verni”.

Gyomai adatok szerint a „lóápolás” folyamata szinte ugyanaz, mint más községekben. „Lefekvés előtt a gazda mindig kiment a lovakhoz megnézni, hogy „evett-i, ivott-i a lú, nincs-e valami hiba körülöttük. A lú evett ijjel-nappal”. Amikor a lovak közé ment valaki, előbb a nevének szólította: „farta Kesely, farta Villám, vagy farta Szellő, farta te!”. Csak megszólítás után lehetett közjűk menni a lovaknak ez szigorú

---

⁷⁹ Kertész G. közlése.

⁸⁰ BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. A. f. 1. fol. 40.

szabály volt. „Mer’ugyi másképp megijednek, osztán akor megtörtínhet a baj, megugrik a lú, rúg, konyít, harap.”

Az 1930-as években egy pár lóra számítottak 50 négyszögöl burgondit, vagyis takarmányrépát, fél-egy kh. zabvetést. A zabot a csikó mindig szemesen kapta, de a borjú darálva. Az árpa szemesen mindig „a malacnak ment”. Akkoriban egy mázsa búzáért két mázsa tengerit adtak cserébe. A lovat is többnyire tengerivel abrakolták. Ennek bizony hátrányai is voltak, mert így „nem vót kifizetődő a lútartás”. A lovak takarmánya volt még a leveles csutkaszár, zabszalma, árpaszalma, törek burgondi répával. Burgondi répát etettek törekkal ősszel-télen. A kovácsok készítettek „praktikus” répaszeletelőt, illetve reszelőt. Este elkészítette a gazda a takarmánykeveréket, a répaszeletéket törekkal keverve, az reggelig jól átpuhult, a répa pedig jól beédesítette. A „rosszul ílt, gyengín takarmányozott jószágnak kiváló elesíg vót, mert így osztán aránylag kondícióban maradt. Aszályos években feletették az „avast” (tavalyi szalma) is. Mindezekeken felül jutott még a lónak „egy jó maríknyi gypsztína, egy-két csű tengeri, meg takarmánytök. Ez utóbbiból jutott bűvön, amennyit elbírt annyit fogyasztott”. Tavasszal munkában kétszeres abrakot kaptak a lovak. A tavaszi szántás, vetés nehéz munka volt s így többnyire „tengeridara” volt abraknak. „Tengeritörískor nyers tengeri szezonja volt, de csak módjával mert könnyen megzabált túlle a lú.” Ilyenkor minden befogáskor egy veder csöves tengerit kaptak a lovak páronként. Ezt az adagot háromszor-négyszer kapták naponta, illetve ahányszor befogták. „Gyengén etetős (rossz étkü, rossz étvágyú) lú hajlamos vót a bezabálásra”. Ilyenkor ősszel tengeritöréskor felerősödtek a lovak, „osztán jobban viselték el a telet”.

Gyomán a Keselyősen nem volt gypszténája a gazdáknak, a herét (lucernát) meg inkább a sertésnek adták. Egyrészt zölden, másrészt a moslékba szénadara formájában. Az istállóban az ágasra egy kis ládát szereltek fel és ebbe ment zab a csikóknak. Azonkívül mindig talált ezt-azt magának a csikó napközben. A vemhes kanca kapott zabot, „heresztínát”, befogták az „utolsó napig”. Csödör is volt még elég sok a gazdáknál az „első nagy háború után is”. A csödörök fedeztetési idényben kaptak zabot, búzát abraknak. „Egy hágatásír nyolcvan kila tengeri járt.” Jól jártak vele a csödörös gazdák. 1920 után aztán megszigorították a csödörtartást, és saját csödöre csak annak lehetett, akinek a csödöre nyilvántartásba volt véve a méntelepen. Ugyaninnen volt aztán engedélye mások kancáinak fedeztetésére is. A csödörös gazdák minden hágatás után fedeztetési jegyet adtak ki. Hivatalosan csak hetven darab kancát hágathatott be egy csödör, de „sokszor bejött száznegyven is”.⁸¹ Udvari Antal Gyomán 20 kh-on gazdálkodott, és felesbérletet is vállalt.

Ősszel a „kemény betakarítási munkák után” gyengébb takarmányt kaptak a lovak. A pelyvát és töreket valószínűleg minden gazdánál a lovakkal etették fel. „Pá-cot” készítettek ezekből már a következő etetés előtt. A reggeli adagot este, az esti adagot reggel állították össze. A takarmányrépát (burgondi répa), takarmánytököt (disznótök) leszeletelve összekeverték a törekkal, pelyvával, és az így megpuhult a következő etetésig. Nem sértette fel a ló száját. „Jobb helyeken egy kis heresztínát kapott, hogy törülje ki a száját a törek után. Na meg kapott minden lú fejenkint egy-két csű tengerit is meg még egy kis abrakot.” Ez utóbbit itatás előtt vagy itatás után.

---

⁸¹ Nagy A. közlése.

Takarmánytököket csak magvalva adtak a lónak, mert „magvastúl adva megzavarta a virit.” Ha egy hónapi állás után befogták a lovat télen – és ezt előre tudta a gazda, hogy be kell fogni – „akkor zutty elvenni elülte mindent, mert baj lesz, tületetis lett belülle.” Ha ezt nem tették meg, biztosan baj lett belőle, beteg lett a ló, eret kellett vágni rajta. A jó parasztgazdának tudni kellett eret vágni.

A ló a szálas ropogós füvet szerette legjobban legelőben, szénában egyaránt. Ilyen füvek voltak a perjefélék (pl. a veresnadrágcsenkesz). „Ez utóbbit meg különösen nagyon szerette a lú.” A vékonyszálú, első kaszálású hereszénát is szívesen megette, de már a vastagabb szálú „öreg hereszénát nem szerette”. Addig túrta, amíg a murvája (levele) le nem hullott, s azt megette, a többi pedig kitérta a jászolból. Többnyire ezért tettek szénarácsot a jászol fölé, mert „ebből nem tudta kilökni a színát, kinytelen vót megenni”.

Március elején, amikor elkezdődtek a tavaszi munkák, egy kicsit erősítettek a takarmányon, de nem túl sokat. Tavaszi szántáskor kapott abrakot bővebben a ló; tengeridarát, zabot hereszénát. Darálva csak az a ló kapta a tengerit, amelyik „darált” a fogával, „vagyis ollófogú” volt, mert ez nem tudta volna megrágni a szemes tengerit. A zabot mindenféle ló szemesen kapta, mert azt mondták az öregek, hogy „ugy jó a lúnak a zab ha szemesen adják neki”. Engedélyezett ménnek fedeztetési idény előtt s alatt búzadarát is adtak abraknak.

A nyári takarmányozást a tanya körüli legeltetéssel egészítették ki. Aratás idején gyengébb takarmányt kaptak. Nem voltak a lovak kihasznlva. Majd „hordáskor javítottak rajta valamit”, de akkor se sokat. Amikor hordáskor rakodtak „mindig evett valamit a lú, azt amit éppen hordtak befele a tanyaiba. Odalöktek elibe egy kive búzát, mikor mit...”. Vagy a „tótkaiba” szénát tettek elé. Cséplés után aztán volt már aljbúza (ocsu), zab is. A „zabos abrakolás tartott őszig, míg be nem jött a tengeri meg tökszezon”. November „hátújjáig ez a takarmányozás jutott a lovaknak Gyomán az Ugarkon meg a Keselyőson (vagy Tanyafődön)”. „Szomorú, de sok helyen sok törek és kevés széna jutott a lovaknak, azután meg kukoricaszár. A termelőségvetkezethe meg éppen csak tengődtek míg vótak szegínyek, míg ki nem irtották őket”.⁸²

Tavasszal és nyáron az okányi gazdák úgy takarmányoztak, hogy: „...az abrak lehetett vegyes, zab és szemes tengeri. Ez sokszor a készlettől is függött, de a napi kétszeri adag abrak rendszeresen járt a lovaknak. A tömegetakarmány (széna- és szalmafélék, törek-polyva) etetése a gazda módjától is függött. Rendszeres hereszéna (lucernaszéna) adagot egész éven át, csak módosabb gazda tudott biztosítani.” Tavasszal zab, vagy búzapelyva szeletelt takarmányrépával keverve, 24 órával az etetés előtt füllesztve, illetve „bepácolva” – jobb helyeken kevés darával megszórva – járt a lovaknak.

Nyáron a „munkatempótól függően” kaptak a lovak „hereszínát, gypsínát” (lucerna-, illetve réti szénát). Hordáskor – a gabonakeresztek behordásakor a tanya melletti szérúre – korlátlan mennyiségben kaptak a lovak zöld lucernát, kissé fonnyasztva.

„Ősszel, ugaroláskor” (tarlóhántás, nyári szántás, nyár vége felé) ill. ősz elején már kaptak a lovak takarmánytököket is, mellé pedig takarmányszalmát (ganobafélék szalmája), „jó kis maghereszalmát, ha vót.” Őszi szántáskor, betakarítási munkák al-

---

⁸² Udvari A. közlése.

kalmával szintén takarmánytök volt a „főtakarmány”. Ha ilyenkor jött egy háromnapos eső, a lovak háromnapos kényszerpihenője, gondatlan gazdánál bekövetkezett az „ünnepi betegség vagy vérzavar” (bénulásos izomfestékvizelés – myoglobinuria paralytica). Két-három napos munkaszünet alatt az abrakadagot le kell venni a lovaktól, és napközben jártatni kell őket, ez esetben nem fog bekövetkezni az ünnepi betegség. Mondták még erre a betegségre azt is, hogy „megzabált a lú”. Télidőben főleg „ballaszt takarmányok vótak a lovak étrendjín; árpa- és zabszalma, búzapelyva-törek és takarmányrípa”, leveles kukoricaszár.

Orosházán az a mondás járta, hogy a „gazda szemitül fínyesedik a ló szőre”, illetve „a ló rávallott a gazdájára”. Hajnali etetés idején „pucolta” a gazda lovat s „vakarással kezdte”. A „lővakaróval” nagyjából eltávolította a port, piszkot és a ló szőre egyúttal lesimult. A „csutakoláshoz” már előző este vízben gyengén beáztatott vagy vízzel enyhén bepermetezett hosszúszájú búzaszalmából készítették a „csutakot”, úgy hogy a szalmát tenyerénél szélesebbre hajtogatta össze a csutak készítője és a leghosszabb száakkal körütekerte középpütt a csutakot, hogy az széjjel ne essen. Mindkét kezébe vett egy csutakot „az illető” és először az egyikkel felfelé borzolta a ló szőrét, utána a másikkal lesimította, hogy közben „csak úgy puffogott a ló”. Majd ezután egyik kezébe a „lővakarót” a másikba a „lókefét” vette s végig kefélt a lovat. Időnként a kefét végighúzta a vakarón, melyet ezután a földhöz veregetett, mintegy kirázta volna belőle a port egy vonalba: „sorport vert a placcon.” Legvégül egy ócska pokrócdarabbal, vagy „ha vót szürkankódarabbal” letörülgette a lovat. Azért pokróc- és szürkankó darabbal, mert ezek „éles, érdes anyagok lévén törüléskor közé ment a ló szőrinek és végleg megtisztította a portúl”. A sörényét és farkát is megvakarta a lónak, különösen a sörényét a marnál, mert ott volt a legtöbb por. Majd „sörimbontóval” kibontotta az összegubancolódott sörényt s farkat. Ezek után kefével lesimította.

A lovak patáját ritkán kenték be, mert azt tartották, hogy a „patazsirtól” felpuhul és könnyen behasadozik. A csikó patájára különös gondot fordítottak már a választástól kezdve. Ha szükséges volt, akkor „körömszedő fogóval „mekkörműtik”. Egy éves korától kezdve a patáját kitakarították „körömtisztító késsel.” A csikót csak a teljes betanítás után „vasaltatták” meg kováccsal. A kiscsikót is ápolták már néhány napos korától kezdve. „Vizes csutakkal”, kopott lópokróc darabbal letörölgették, vagy csak megkeféltették. Egy éves korában a sörényét, farkát kurtították, hogy majdan „duplájára nőjjon”. Erősszájú lónak „feszítőzablát, szögletes zablát” adtak a szájába, hogy „megtudják fogni”. A „gyöngeszájú lónak vigyáztak a szájára, nehogy feltörjön, az ilyenek nem adtak a szájába feszítőzablát.

A lovas gazda napjában háromszor etetett, de nagyobb dologidőben négyszer-öttször, sőt nyári munkák idején (hordáskor) rakodás közben is „vetett elébük”. Az etetést „szálással kezdte; „tavaszárpaszalmával” (az őszi gabona szalmája „kemény”), ritkábban zabszalmát is adott, szűkös esztendőben pedig még búzaszalmát is. Télen az etetési idők között a „rácsba” kukoricaszárát kaptak. Azért az etetőrácsba, hogy ne tudják széttérni, illetve kitérni. Ezután következett a „könnyen emészthető szecska”. Azért előnyös a takarmány szecsckázása, mert így nem tudják „kiválogatni, s mindet megeszik”. Tavaszai munkák idején szénát és árpaszalmát szecsckáztak össze. Mindezeket követte a „zöldhere”. Később hozzájött a kukorica „fattya” hajtása, „mising” (sűrűn vetett kukorica zölden levágva) árpaszalmával, polyvával törekkkel szecsckázva. Ebből

csak annyit készítettek, amennyi egyszerre elfogyott, a „fonnyadtól bajt kapott a ló”. Zabosbükkönny is adtak a lovaknak szecsakázva, ritkábban szálasan.

A szecsakázás bizonyos fokú takarmányfeltárásnak számított. A „szecsakát kassal mérték”. Négy lóra egy „nagy kasnyit számítottak”, kukoricaszárból ősszel egy lónak „összefogva két-három maroknyit”. Ezt a mennyiséget befolyásolta a termés mennyisége. Amennyiben bő termés volt, akkor „nem számolták”, egy éjszakára négy ló elé „odalöktek két kéve szarat is”. Ősszel és télen, a más vidéken is ismert „páckésztés”, majd a feltárt takarmány etetése (takarmányrépa, takarmánytök szeletelve, törekkkel polyvával keverve) történt. A szemes abrakot a jászol fenekére rakott polyvára szórták. Kevés szénát is kaptak a lovak, zabbal és morzsolt kukoricával összekeverve. Télen kevesebb abrakot kaptak, kb. egy kg-ot naponta, darabonként. Nyáron inkább szénát kaptak a lovak, „ősze fele tejes kukoricát vetettek eléjük”, s a tanya körüli legeltetéssel „egészült ki a takarmányozás”. A csikók abrakként csak zabot kaptak.

Minden etetés után itattak úgy, hogy száraztakarmányra ihatott a ló, de zöldherére, répára és tökre sohasem. Befogás előtt is a vályúhoz vezették a lovakat itatni, de kifogás után csak akkor, ha „már ettek és lehültek”. A kimelegedett lovat előbb „száraz szalmával jól lecsutakolták”. A ló nagyon érzékeny az ivóvizére. Szennyezett vízből és másik állat után nem iszik. Rossz időben az istállóban vederből itatták a lovakat. Ha nagyon mohón ivott akkor kézzel vagy a kötőfék végével az „orrára vertek, felkapta a fejt s pihenőt tartott”. Egy ló egy veder vizet iszik meg egy ivásra, naponta 50–60 litert. Nyáron, pologidőben többet, télen kevesebbet.

A ló egyaránt pihen állva, fekvé sőt állva alszik is, közben bólogat s „álmában felnyerít”. „Nagy dologidőben többet fekszik, mint áll.” A ló „olyan éber, mint a kutyá”, ha történik valami, rögtön „felnesz”.⁸³ A sárrétudvari gazdák véleménye szerint a lóápolás, gondozás milyensége jelentősen befolyásolja a ló erőnlétét. A lóápolás „igen sok fáradságot és türelmet igényel”. A ló igényli és meg is érzi a feléje irányuló szeretetet, s ezt képes viszonzni is: „Ha meghajja a gazdája hangját, lépésit mán nyerit hódörög örömeben.” A lóápolás nyáron hajnalban két-három órakor, télen négy-öt órakor kezdődött. Legtöbb helyen a gazda vagy legényfia végezte. Módosabb gazda, vagy akinek fia nem volt, „szógát tartott osztán az puculta a lovakat”. Amikor a fiatal legények hajnalban felkeltek, kiálltak az „ól” végire s „fűzfakürttel, szarududával dudáltak, hogy kejjik fel a többi legény is. Az nagy dicsőség vót, ha valaki elsőnek kelt fel s elsőnek dudált.”

A lovak megszólítása után mentek csak a lovak közé. Etetés, itatás, „takarmányozás” kitrágyázás közben végezték a lovak „puculását”. Minden műveletet a ló nyakánál kezdték. Előbb vakaróval „végig vakarták az állatot vigyázva, hogy a lábára száradt trágya darabok nehozz ott maradjanak s azokat nehozz durván, figyelmetlenül válaszsák le”. Ezután következett a csutakolás. Udvariban „gyepszínábúl” is készítettek csutakot. A máshol már megismert csutakkészítési művelet itt azzal egészülhetett ki, hogy vízzel áztatás helyett a csutaknak szánt szalmát vagy szénát elébb saját maguk „lehugyozták”. „Körkörös mozdulatokkal csutakoltak két kezükben egy-egy csutakkal, dörzsölték a lú szőrit, egyik kezükkel felfele szőr elejibe (ellenibe), másik kezükkel lefele szőr mentibe”, mindaddig, míg a ló szőre sima nem lett.

---

⁸³ Veres B. közlése; GULYÁS-HAJDÚ-SZABÓ 1965. 214–216; Pataki S. közlése.

Február végén, március elején volt a lovak szőrváltása. Ilyenkor sokkal nagyobb munkát igényelt a lovak ápolása, mert a „piszokkal együtt jött a lú szőre is”. A szőrváltás nagyon megviselte a lovak szervezetét. „Ez egy betegség, de ha jó abrakos, akkor elébb leveret”. Ti. ha jól táplált a ló, a szőrváltás hamarabb megtörténik kondícióromlás nélkül. Ilyenkor jobban kellett takarmányozni, ezért az abrakadagot kétszeresére emelték. Ha nem kapott a ló szőrváltás idején elég abrakot, akkor a „vedlís” egy hónapot is késhetett. Közben pedig elkezdődtek a tavaszi munkák, és „gúny tárgya lett az olyan gazda, akinek a lova gubancosan, csúnyán nízett ki”. (Az arabok, mongolok, közép-ázsiai lótényésztő népek ma sem „ápolják” lovaikat. A magyar paraszti lótényésztés is jó ideig „nélkülözte” az ilyen körülmények között végzett loápolást. Nagy valószínűséggel a huszár és más lovas alakulatoknál megtanult, majd később a polgári életben is megkövetelt szabállyal magyarázhatjuk e szigorúan megtartott s betartott loápolási műveletet).

Az istálló „fellocsolása”, nyírfaseprűvel való kiséprése után kezdték csak meg a lovak kefélését. Egyrészt azért ezután, hogy a szálló por ne „piszkítsa be a lovat”, másrészt csak ezután lehetett „kiverni az istálló placra a sorpot”. „Idesapám estig is elkerülgette a szípen kivert sorpot” – mondta egyik adatközlőnk. A ló sörényét s a farkát gyökérkefével „megfűsülték”. Farsangolni vagy lakodalomba menve „szánkába fogtak be és a lovak sörényit s a farkát befönték „hárssal” (hánccsal). Olyan is volt, aki színes szalagot font bele. Hogyha „vigály (ritka)” volt a ló sörénye, akkor is befönték, mert úgy tartották, hogy a fonás elősegíti a növést. A ló farkát „külön fűsűvel is fűsültik”. Sáros időben a ló farkát befönték vagy felkötötték csomóba, hogy ne legyen sáros. Az ápolási, takarmányozási munkálatok befejezése után még „löktek a lovak elé nem számottevő takarmányt”, mert a „lú állandóan eszik”. A hiedelem szerint azért eszik állandóan a ló, mert „Jézus Urunkat nem akarta a lú bevinni Jeruzsálembe, ezért Jézus megátkozta, hogy mindig egyik oszt sose lakják jól”.

Az udvari határban a kaszálórét nagyon kevés s azt is csak évenként egyszer tudták kaszálni. Ezért a lovak takarmányozásában a „lucerna- és vetett takarmánynövények gyorsan elterjedtek mán nagyapáink idejében”. A nyomáskényszer megszűnése után a legelőterület csökkenése parancsolóan előírta a takarmánynövények termesztését. A 19–20. század fordulóján a „gazdaságonkénti szántóterület 10–14 kh. s ennek 20 %-át lucernával vetették be”. Legfontosabb takarmánya volt a lónak a zab, „attúl nem tud megzabálni”, könnyen emészthető. Ezenkívül abrakként adtak még a lovaknak árpát, rozst, néha-néha még búzát is. Jó tömegtakarmány, „ballaszt” a lónak – valamint alom – az árpa- és a rozs-zabszalma. A gabonafélék törekjét jobban szerették a lovak, amikor még „nyomtatták” a gabonát, mert a „géppel csévelt” gabona törekje „élesebb, feltöri a lú száját”. „Tengirivel” is abrakoltak lovat. Amikor a 20. század elejétől a sarkadi cukorgyár meghonosította Udvariban is a cukorrépa-termesztést (takarmányrépa-termesztéssel együtt), a cukorrépa egy részét „otthon tartották a lovaknak s igen kedvelt útakarmány vót szeletelve törekkel keverve”.

A vemhes kancának „félidőtől fogva jobb minőségű takarmányt adtak”. Ekkortájt indul meg a tejképződés, „tőgyelni kezd a ló”, ezért a várható ellés előtt két hónappal másfél-kétszeresére emelték a kanca abrakadagját. Egyéb takarmányból is a jobb minőségűt kapta. Szoptatót kanca kétszeres abrakadagot kapott, mert mint mondták: „annál szebb a csikó mennél több abrakot kap az anyja”. Az elléstől számítva 8–9

napra (két hétre) befedeztetik a kancát s hat hónapos korában „elválasztják” tőle a csikót. A „rugott csikót” megkötötték, zabbal s egyéb takarmánnyal etették.

Az I. világháború után megszűnt a ménes tartás. Utána általános „ólastartás” volt. Az egy lóra eső évenkénti takarmánymennyiség: „abraknak zab-kukorica 8 q, vagy 3 q zab és hibásan nőtt csöves kukorica 5 q, takarmányrépa 3–5 q, 35–40 q cukorrépa, vagy cukorrépa tökkel 20–45 q, 20 q répa, 25 q tök, lucernaszéna- zabosbükköny 40 q, tisztán zabosbükköny 30 q, három-négy napos vágású fonnyadt lucerna 35 q, törek 20 q, vagy törek kukoricaszárral 12 q (= 300 kéve). Az árpszalma, régebben „nádcsőrmő az ínséges idők póttakarmánya volt.” Úgy tartották az udvari gazdák, hogy „a téli gyenge takarmányozás nyáron jön ki a lovon. Ha télen a szügye, csüdje, girince megerősödik, izmai megrakodnak, csontjai megtelnek velővel, így nyáron van mit neki leadnia”. A fiatal állat öt éves korig többet eszik. Az itatásra is nagy gondot fordítottak. Nyáron nagy melegben, nehéz munkában „mindig megkínálták a lovat vízzel.” Télen is otthon, ha „sok szárazat evett.” Naponta „hétszer-nyolcszor kell” itatni. „Amikor a lú szomjas, egyébként is hődörög.”⁸⁴

„Szép és jó lovakat neveltek Zsadányban, három éven aluli csikót sosem adtak el. Aki eladta azt megszűlták. Híres lótenyésztő családok voltak itten. Olyan lovakat neveltek, hogy csak teherrel lehetett befogni őket, félistrángot kellett felvetni a hámfára, üres kocsival, mert két istránggal világga vitte vóna az embert.” (Szinte ugyanezt hallottam Gyomán dédapám lovairól. Ő ugyancsak nagy lótenyésztő hírében állott. Az ő lovaira is azt mondták, hogy „Csősz Mózsinnak olyan lovai vótak, hogy üres kocsival csak a félistrángot lehetett feltenni, osztán ű felült, Albert fija tartotta a lovakat, Szilágyi Zsuzsánna a felesége meg nyitotta a nagykaput, Albert osztán elengedte őket oszt csak ugy vágódtak kifele felvágva).”

Idős zsadányi gazdától való mondás: „Ídesapám, nagyapám ugy gondolta a lovakat, – de hát osztán minden jószágot –, hogy bennünket gyereket nem neveltek jobban. A lú nyerítésiből, a marha bögésiből megtudta mondani messziről, mi kell a jószágnak? A váradi vásárba vett betöretlen csikót maguk nevelték ki.” Egy udvarba csak egyforma színű lovat vettek. „Öregapámék – mint más is itten Zsadányba’ – egyes ekébe befogott hat lovat s ugy megszántotta a kötött földet, hogy csak ugy omlott utána a termés. Vót hozzá jószág; 40–45 darab fehérmarha, ebből 8–10 darab fejőstehén, 8–10 darab lú. Szántáskor elől két ököriga, utána öt lóiga ment.” A lovaknak emberemlékezet óta mindig adtak abrakot, jóféle korpát, mert „vót bűven a szárazmalmokból”. Ezekben nem volt szitarendszer s az örleményt otthon szitálták ki. Dúsabb tápértékű volt a korpa, mert liszt is került közé. Zabot, zabosbükkönnyt, árpát mindig termeltek annyit, amennyire szükség volt. Ha még sem termelt elég takarmány, akkor elmentek Békésre, Mezőberénybe árpát, zabot, tengerit venni. „Futotta az állatok árából. Tar József mondotta Tar Gábornak: Hallod-i én nem tudtam búza alá vetni egy lópíst se, mert mind bevettem zabbal. Ami búza kell azír lemegyünk Berénybe viszünk nádat, meg jószágot, annak az árából veszünk annyi búzát, kenyírnek valót, hogy bűvön elég lesz.”

Legtöbb gazda előbbre valónak tartotta az állatok takarmányát a maga „kenyírnek” valójánál. Lucerna, bodorka majd csak az 1880-as évek táján „termelő-

⁸⁴ PUSZTAINÉ 1993. 147–148, 153–161; Hegedűs Gy. és Szabó J. közlése.

dött itten”. Addig a lege!ő volt a főtakarmány. Béreltek is legelőt meg kaszálót a falu határán kívül is. Nem ritka udvar volt, ahol ötven-hatvan szekér szénát tároltak. Zsadányban „ősidők óta volt lőtök, fehértök.” Ezt mindig köztesnek természetették a tengeri sorokban. Nagy állományú állattartók „tisztán is természetették a tököt; hátsabb ríszeken nagyon sok szekér tök megtermett.” „A lú kitűnően tartotta magát túlle, hizott csaknem annyit mintha tengeridarát evett vóna.” A burgondirépa, cukorrépa is az 1880-as években jött be Zsadányba. Pelyvát, töreket répával keverve csak marhafélének adtak. „Legrégebbi és legszegényebb takarmánya volt a jőszágnak a kölesszalma.” Erre akkor fanyalodtak rá, ha a nagy szárazság „megsorvasztotta a legelőt”. Nehéz télben adtak töreket a lónak is. Szalmát soha nem takarmányoztak, azt csak alomnak és „fűtőnek” használták.⁸⁵

A lovak színe és megkülönböztető jegyei

Anyanyelvünk gazdagságának, sokszínűségének és kifejezőképességének egyik bizonyítéka a több száz szín, színkeverék és megkülönböztető jegy. A lovak színéről már az 1526 előtti okleveles anyagból is „bősséggel” értesülünk. A legtöbb és legszínesebb anyagot azonban a 18–19. századi levéltári forrásokból ismerhetjük meg.

A 18. századi „vásárra menő állatok jegyzőkönyvei” szolgáltatják a legkifejezőbb színleírásokat. Abban a korszakban még nem volt hivatalos „járlatlevél” („pak-szus”) s így a jegyzőkönyvekben igyekeztek hitelesen leírni az eladásra felhajtott állatokat a későbbi viták elkerülése, „tolvajkodások” nyomozásának s az „elbitangolt lovak feltalálása” megkönnyítésére. Egyes szerzők szerint a „ló színe a ló színét megállapító illető egyéni érzékétől függő, ezért tárgyi bizonyításnak nem vehető”.⁸⁶ A külterjesség bizonyossága az igen gazdag változatokban bővelkedő mesterséges jelölés, pl. „bilyogozás” nyeregtájon, combon, lapockán, pofán jelekkel s nem ritkán számokkal. Ilyenek még „farkasharapás, nyeregtörés”, sérülések okozta szőrzet színváltozás: „turhelyes, turóshátú”, vagy a fülek bevágása különböző alakú jegyekkel. Jó néhány lószín magyarázatát ma már képzett lótenyésztő szakember sem ismeri.

A lótenyésztés korai időszakban történt központi állami irányítás alá vétele következtében fokozatosan eltűntek a paraszti lóállományból is a keleti jellegű lovak, ezzel együtt a „magyar parlagi ló”. A keleti jelleget szinte biztosan adatoló rendkívül gazdag szürke, fakó, deres és pej színárnyalatok, valamint megkülönböztető jegyek – pl. „szíjjalt hátú, számárorrú, lisztes orrú” – is kivesztek a közhasználatból. A legújabb korban a katonai irányítású lótenyésztés pedig „törzskönyvezési szabványokban” írta le az egyes lószíneket. Ez utóbbiak maradtak fent a 20. században, s így jóval kevesebb szín, színváltozat, megkülönböztető jegy maradt meg a paraszti lótenyésztés közhasználatában.

Alapszínek (color pilorum plenus): I. Fehér (albus, albidus). Szigorú szakirodalom szerint „igazi fehér ló nincsen, mert az pigmentes bőrű, fedő- és hosszúszőrők fehérek, szaruképletek fehérek”. II. Fekete (niger). III. Pej (bajus, badius). Ősi türk eredetű színjelölő szó, mások szerint „ószlovén eredetű”. IV. Sárga (fulvus). Színkeve-

⁸⁵ K. NAGY 1961. 17–20, 37.

⁸⁶ SCHÜTZ 1931. 526.

rék (versicolor); Tarka, sz.ínvegyület (color pilorum mixtus); Szürke (griseus, cinereus); Deres (glaucus); Vércse (falco).

Lójegyek (signa pilosa equorum): Tűzött (sötét alapszínbe vegyítve kevés fehér fedőszőr); csillag, virág, virágcsa (kisebb-nagyobb fehér homlokfolt); hóka (homloki, orrháti nagyobb fehér folt: táj; holdas, hódos, lámpás); pizra (táj; szárcsa, keselyorrú: ék alakú fehér folt az orrvégen); békaszáj (tarkás ajakfolt); tejelepszáj (ajakon világos folt); szerecsenfejű (feje sötétebb az alapszínnél); őszültfejű (feje világosabb az alapszínnél); kesely (fehértlábú); szíjhátú (a gerincvonalon végigfutó sötétebb vagy világosabb csík); számárhasú (a hasalj világosabb az alapszínnél); turhelyes (nyeregtörés vagy más tur helyén nőtt fehér szőrfolt); kenderfarkú (az alapszőrnél világosabb farokszőr).⁸⁷

A községenként forrásokból adatolt lószíneket és jegyeket nem csoportosítottuk alapszínek és színkeverékek szerint, mert megnehezítette volna az áttekinthetőséget. Békésen pl. lófajtánként is meghatározták a színeket: a nóniusz fekete, nyári fekete (régiesen mocskosszőrű, ti. nyáron, fekete színe kifakul), sötét pej, világos pej, piros pej, gesztenyepej. Az „rabs”, arab félvér almásderes, vasderes, fekete, szürke (ez öreg korára kifehéredik és akkor fehér). A lipicai szürke, fehér, gyakran fakó, fekete, vasderes, ritkán bogárfekete. A Gidrán mindig sárgaszínű vagy pej. Tarka lovat nem tartanak. Sokan nem szeretik a sárga lovat („sárga ló nem ló”). A legkedvesebb szín a deres, almásderes és a pej. „Ha nem deres, ha nem kesely, ha nem hóka nem is ló az.” A csikó színe: „ha az első szőrit elhányja, megváltozik. A szeme alatt kezd előbb vetkezni. Itt mutatja meg, hogy milyen lesz a végleges színe. A deresnek született csikó fehér lesz. A pej színű csikóból világos pej, a feketéből fakó, nyári fekete vagy gesztenyepej, tehát mindig világosabbra fordul a színe annál, mint amilyen színnel született. A fakónak született csikó fakónak marad. A ló minden évben vetkezik. Kora tavasszal kezdi és egyszerre az egész testén kezdi hullajtani a szőrit. Egy hónap alatt kinő az új szőre, amely olyan, mint az előző volt”.⁸⁸

Egy érdekes leírás: „Elveszett egy tarabaksa, nyári penderítővel, uti bőgő vót a nyakába, félig tikholdas vót” – elveszett egy öreg kancaló, csillagos csikója, csengővel.⁸⁹ Békécsabán a szlovák gazdák a színeket többnyire a környékbeli magyarokhoz hasonlóan nevezték meg, néhány kivételtől eltekintve (pl. a sárga szín = gidrán, ti. a gidrán fajta uralkodó színe a sárga; pej = pejka).⁹⁰ Dobozon 1840–1841-ben peres iratban fordult elő „fekete fijas Kantza Ló, Egy Herélt hibás Ló, egy setét pely mind a négy lábára kesely Kancza csikó”.⁹¹ Füzesgyarmaton 1838, 1843, 1846-ban feljegyzett színek: „motskos barna, seregélyszőrű, egérszőrű, seregélyszürke, szattyánpej, almás-szürke, egy fehér herélt ló négy lába térgyen alól fekete, pejtarka, veresderes, fakósfekete, vasderes, fekete egérszőrű, pej herélt 7^d fü Ló a hátán bal felől fejérség, hamuszínű herélt ló, fejtarka kancza ló, barnapej, szögsárga kancza, sárga turóshátú herélt, setétpej kesely csóka szemű, fekete hódos herélt, tarkaszőrű fejtarka homloka fejtarka herélt ló, veress pejj, szattyánhasu kancza ló, fakós pej, világos fakó, motskosszőrű,

⁸⁷ CSŐSZ 1937. 124–126.

⁸⁸ MÁRTON 1983. 363–365.

⁸⁹ KIRNER 1964. 32.

⁹⁰ BENCSIK 1993. 293.

sárga hódos, pej csillagos homlokú három lába kesejj, feketével vegyes deres, setét pejj, fekete paripa ló hátsó lába kesejj kevésbé fejéres hátú, fejérszőrű, piros pejj, fakós pejj”. A „bilyogot” a következő helyekre sütik: bal-jobb comb, bal-jobb pofa, bal-jobb „lapicka”, bal-jobb far, nyak ill. „2 füle jegyes, jobb fara jegyes, jobb fülén hasított bijog”.⁹²

A gyomai levéltári anyagban található leírások: „Borza József Szentés Város Bírójának Specificatioja bitang Lovakrul 1787. aug. 26. egérszőrű 3^{ad} fü paripa, piros pej kantza, fakó pej kantza hódos, egy fekete hátulsó bal lábára kesej kantza, egy öreg egérszőrű paripa, 5d fü szürke kantza”. 1787: „Szegeváron került bitang Lovak, Algyőn került bitang Lovak, Sárga szőrű paripa Holdas orru, szürke vagyis fehér paripa Ló, fekete hódos homlokú paripa, sárga pej hódos homlokú, fekete csődör, fekete paripa 4^d fü kevésbé hódos, fehér szepe paripa, deres Kantza bal felül a háta nyeregtől fejéres (nyeregtöréses), fekete paripa két első lába patkós, setét pej fiatal paripa bal hátsó lába fél száríg kesej, jobb hátsó lába bokáig kesej”.⁹³

1792 májusában a Gyomán keresztül utazó (mező)túri lakosoknak elveszett lovai: „fekete Kantza, sanaróni pej herélt, fehér Kantza tölgylelő, veres hódos Kantza sárga csődör szopos Fijával, fekete fijas Kantza”.⁹⁴ „Gyomai károsok Lovaikra nézve 4^d fü fekete hódos Kantza, fekete herélt jobb lába kesejj, setét pejj számár orru Kantza, fekete Kantza Csikó, fijas szürke Kantza, motskos herélt, fakó negyedfü tsikó, szattyán pej herélt, héjja színű herélt, piros kantza, fekete fetske hasu Kantza, pej Kantza serénye farka fekete pej Kantza csikóval, seregéjszürke herélt, szürke csődör csikó bal farrán farkas harapás, szattyánszőrű kantza, vasderes kantza, setétpoj kesej herélt.”⁹⁵

Hagyatéki leltár 1821-ből: „egy Vín Kantza Lú, 1 tavalyi tsikó, egy világos pej Kantza, egy világos pej Herélt, egy setét pej Csődör, egy negyed fü Kantza Lú, egy Fekete kesej Herélt Lú, Fekete Kantza 8 Esztendős, Sárga Herélt koros, Fekete Kantza koros ... elveszett 3 éves Csődör Csikaja pej két első Lábára tsugyig (csüdíg) kesejj hóka orru jobb czombján billeg.”⁹⁶

1850. június 2-án elloptak Gyomán – többek között – „egy fekete számárorru paripát, egy motskos szőrű kosorru fekete paripa lovat.” 1850. december – 1851. január közt elveszett lovak: „fekete csillagos homlokú kesely lábu kancza csikó, veres kancza, tarka hátú sárga herélt bal czombján farkas harapás forma. Sárga csődör szárcsa orru hódos csikó, papos sárga hódos kesejlábú kanczacsikó, pejj paripa 7 éves szijjhátu jegytelen, egy pej kancza rugott hódos homloku billegtelen csikó, 2 éves sárgás szürke kancza, pej kancza egérszőrű kancza csikaja, egy seregély deres 2 éves herélt csikó, bitangságba egy fekete paripa 16 éves, egy fekete kancza egyik szemire vak, egy világos pej paripa bal pofáján billeg, egy barnaszőrű 5 éves csődör, egy fekete kancza

⁹¹ BML Gyula, Doboz Közs. Ir. V. 309. d. 1. Doboz Helysége Protocolluma 260., 279. fol.

⁹² BML Gyula, Füzesgyarmat Nagyk. ir. V. 314. A.b. 169., 174., 176., 177. Kötet. „Vásárra hajtott állatok Protocolluma.”

⁹³ BML Gyula, Mikrofilmtár Harruckern-Károlyi Lt. R.I.D.3. 81/2. Fasc. E/66/11. 1620–1797.

⁹⁴ BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. A.a.fol. 138. Peres ir.

⁹⁵ BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. A.b.l.fol. 472–473. 1819–1820.

⁹⁶ Az irat családi tulajdonban.

mind a két szemire vak, egy motskos szőrű szürke paripa két pofáján egy-egy csillag bal czombján bilyeg”.⁹⁷

1920–1950 közötti ló színek: Pej – világos, setét, gesztenye, piros, meggy, szattján; fekete – nyári, bogár; szürke; deres – rozsa, vércse, vas, almás; sárga – világos, setét, máj; fakó. Jegyek: csillag a homlokon, ha ennél nagyobb folt hódos, száján alul volt folt az „pizsra”, ha felül „szárca”, alul-felül fehér folt akkor „tejfelesszájú”, kesely.⁹⁸ Mezőberényben 1920–1950 között a leggyakoribb színek: fekete, nyári fekete vagy mocskoszőrű, világos-, setét-, meggy-, pirospej, ritkán mocskos pej, fecskeszínű vagy fecskehasú pej, fakópej, barnapej, almásszürke, vércseszürke, seregélyszürke, ritkábban deres, rókaszínű, serteszőrű. Leggyakoribb jegyek: hóka, csillagos, hódos, kesely.⁹⁹

Orosházán a 19. században „a szürke ló csak a szegény ember lova volt, mert sok vesződéssel járt a tisztántartása és csak az tartotta aki nagyon rá volt szorulva. Az első háború után számuk növekedett”. 1920–1950 közötti színek: világos és agyagsárga, szattján-sárga (ez a sárga és pej keveréke), világos pej, setét pej, meggyepej, almás deres (szürke alapon fekete almák, azaz kerek foltok), deres, vasderes, seregélyszürke, kékeszürke, szedres szürke (fehér alapon pej színű pettyek), nyári fekete (fakó mocskos). Jegyek: csillag, lámpa, hóka, szárca, pizsra, kesely, kese, fótos kesej, harisnyás.¹⁰⁰

Sárrétudvariban 1920–1950 közötti színek: fakó pej, meggyepej, sárga pej, világos pej, barna pej, piros pej, setét pej, szegsárga, éjfelete, fakófelete, nyári fekete, bársonyfelete, szénfelete, barna fekete, setétfelete, bogárfelete, szattjánbarna, őz-barna, gesztenyebarna, feketés barna. A szürke ló „ha megöregszik fehér lesz”, verhenyes szürke, ezüstsürke, almás szürke, penészsürke, egérsürke, szeplőssürke, sárgaderes, veresderes, vasderes, világossárga, gesztenyesárga, szegsárga, aranyfakó, setétfakó, barnafakó. Jegyek: holdvilágfejű, fehér homlokú, hóka (homlokán hosszú fehér folt), csillag (homlokán kerek fehér folt), szíjjhátú, pizsra, kesely, vánkuskesely, pártába kesely, „térgyig fehér lábu vagyis fuszeklis”.¹⁰¹

Vésztőn 1920–1950 között (és azelőtt is) a szép ló volt a parasztember büszkesége. A közösség tagjai szemmel tartották, ki, milyen lóval jár. Egyéni ízlés szerint válogatta meg a gazda a ló színét, más színű lovat nem szívesen vett meg. Volt, aki fekete lováról volt híres, mások a vasderest, setétpejt, meggy színpejt részesítették előnyben. A sárga színű ló kevésbé jellemezte a vésztői gazda portáját. A sárga ló leginkább a szegény ember lova volt. Legfeljebb egy-egy különleges színűnek számító „szeksárga” ló juthatott be egy módosabb gazda udvarára. Különösen egyéni ízlésre vallott a szattjánpej vagy szedres színű ló. Sokan kedvelték az almásderes lovat, de már lenéztek az egérszőrűt, a fehérét s különösen a tarka lovat.¹⁰²

⁹⁷ BML Gyula, Gyoma Nagyok. ir. V.317. E.b. Hirdetési Jegyzőkönyvek. 65–69. Kötet. 1850. Jún. 2., 1850. Dec., 1851. Jan., 1852. Febr., 1853. Jan., 1854. Okt., 1855. Okt. 28., 1856. Febr., 1856. Máj. 17 – Jún. 14.

⁹⁸ Kis G., Nagy A., Udvari A. közlése.

⁹⁹ Dombi D. közlése.

¹⁰⁰ GULYÁS-HAJDÚ-SZABÓ 1965. 213–214.

¹⁰¹ PUSZTAINÉ 1993. 151–152.

¹⁰² VARGA 1982. 464–483.

Végül itt emlékezem meg hálás köszönetem kifejezése mellett – a sok baráti, szakmai segítségért – néhai kiváló munkatársamról, Csanádi István (1916–1995) m. kir. méneskari törzssőrmester, lótenyésztési főfelügyelőről.¹⁰³

ADATKÖZLŐK

Dombi Dániel (szül. 1904), gazdálkodó: Mezőberény, Vasút u. 36.
Fiák Sándor (szül. 1922), törzskönyvezési felügyelő: Orosháza, Töhötöm út 36.
Hegedűs Gyula (szül. 1904) és Hegedűs Gyuláné (szül. Kocsis Erzsébet, 1908),
gazdálkodók, Sárrétudvari, Lenin út 54.
Kertész Gábor (szül. 1938), gazdálkodó: Békéscsaba, Hegedűs utca 2.
Kis Gábor (szül. 1910), gazdálkodó: Gyoma, Kistrét u. 18.
Nagy Antal (szül. 1912), gazdálkodó: Gyoma, Kistrét u. 1.
Pataki Sándor (szül. 1911), gazdálkodó: Orosháza, Kiszfaludy u. 78.
Szabó János (szül. 1935), gazdálkodó: Sárrétudvari, Lenin út 54.
(Felesége: Hegedűs Eszter, szül. 1937)
Udvari Antal (szül. 1922), gazdálkodó: Gyoma, Rákóczi u. 22.
Veres Béla (szül. 1921), gazdálkodó: Okány, Sport u. 3.

IRODALOM

BARABÁS 1964.

Barabás Jenő: Békés megye néprajza a XVIII. században. Gyula, 1964.

BÁCSKAI 1967.

Bácskai Vera: A gyulai uradalom mezővárosai a XVI. században. Agrártörténeti Szemle 3–4 (1967) 432–456.

BENCSIK 1971.

Bencsik János: Paraszti állattartás Hajdúböszörményben. Debrecen, 1971.

BENCSIK 1993.

Bencsik János: A paraszti állattartás. In.: Békéscsaba néprajza. Békéscsaba, 1993. 253–334.

BELLON 1996.

Bellon Tibor: A nagykunsági mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVIII–XIX. században. Karcag, 1996.

BORSA 1991.

Borsa Iván: A Justh család levéltára (1274–1525). Budapest, 1991.

---

¹⁰³ CSANÁDI 1996.

CSANÁDI 1996.

Csanádi István: Mezőhegyesi műemlékek és emlékezések. Mezőhegyes, 1996.

CSILLAG 1844.

Csillag Szénási Sámuel: A Helvécziai Vallástételt követő Komádi Szent Ekklé'siát illető Jegyzék. Készült az 1843-dik Évben, bé rekesztődött 1844. márczius 10-én. Komádi református Egyház Anyakönyve II. kötet. Kézirat, 1844. 456–503.

CSÓSZ 1937.

Csősz Gyula: Állatorvosi műszótár. Budapest, 1937.

CSÓSZ SZABÓ 1987.

Csősz Szabó István: A nagyüzemi állattartás. In.: A polgári Táncsics Tsz. gazdaságtörténete. Folklor és Etnográfia 35. Debrecen, 1987. 111–148.

DALA 2001.

Dala Sára: Molnár Ambrus sápi mondagyűjteménye. Rálátás II/2 (2001) 24–36.

DOMOKOS 1988.

Domokos Jenő: A székely falu törvényalkotása. In.: A székely művelődés évszázadai. Budapest, 1988. 41–58.

DÖHRMANN 1922.

Döhrmann Henrik: Lótenyésztés I–II. Budapest, 1922.

DÖHRMANN 1926.

Döhrmann Henrik: Lótenyésztés. In.: Magyarország állattenyésztése II. (Szerk.: Konkoly Thege Sándor) Budapest, 1926. 3–284.

GÁSPÁR 1986.

Gáspár Simon Antal: Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegíts. Budapest, 1986.

GULYÁS–HAJDÚ–SZABÓ 1965.

Gulyás Mihály – Hajdú Mihály – Szabó Mihály: Állattartás. In.: Orosháza néprajza. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza, 1965.

HAJDÚ 1983.

Hajdú Mihály: Nyelvjárástörténeti szövegek és följegyzések a XVIII–XIX. századi Békésről. Budapest, 1983.

HÉVVÍZI 1989.

Hévvízi Sándor: Doboz külterületének történeti helynevei. In.: Dobozi tanulmányok. (Szerk.: Réthy Zsigmond) Békéscsaba, 1989.

HÓMAN–SZEKFI 1939.

Hóman Bálint – Szekfi Gyula: Magyar történet III. Budapest, 1939.

HUSZÁR 1985.

Huszár Mátyás: Vízrajzi értekezés. Huszár Mátyás leírása a Körös-vidékről. (Szerk.: Kósa Ferenc) Gyula, 1985.

JANKOVICH 1983.

Jankovich-Bésán Dénes: Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. Békéscsaba, 1983.

JANKOVICH 1991.

Jankovich-Bésán Dénes: A magyar honfoglalástól a török korig. In.: Békéscsaba története I. (Szerk.: Jankovich-Bésán Dénes, Erdmann Gyula) Békéscsaba, 1991. 148–206.

JANKOVICH 1996.

Jankovich-Bésán Dénes: Adatok a Körös-vidék középkori vízrajzához és a vizek hasznosításához. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 16 (1996) 305–349.

KARÁCSONYI 1896.

Karácsonyi János: Békés vármegye története I–III. Budapest, 1896.

KÁLDY-NAGY 1982.

Káldy-Nagy Gyula: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Békéscsaba, 1982.

KIRNER 1964.

Kirner A. Bertalan: A békési vásár. Gyula, 1964.

MÁRTON 1983.

Márton László: A békési földművelés és állattartás leírása. In.: Békés város néprajza. Békés, 1983. 357–372.

K. NAGY 1961.

K. Nagy Lajos: A zsadányi állatok kihajtásának és legeltetésének rendje. Kézirat, 1961. A szeghalmi Sárréti Múzeum Néprajzi Adattára, leltári szám: A–36–1986. 1–49; A–91–1986. 2–9; A–14–1986. 1–81.

PALÁDI-KOVÁCS 1993.

Paládi-Kovács Attila: A magyar állattartó kultúra korszakai. Budapest, 1993.

PUSZTAINÉ 1976.

Pusztainé Madar Ilona: Adatok a sárrétudvaiak gazdálkodásának történetéhez, különös tekintettel a lótarásra. Agrártörténeti Szemle XVIII (1976) 419–471.

PUSZTAINÉ 1993.

Pusztainé Madar Ilona: Sárrétudvari néprajza. Debrecen, 1993.

SELMECZI 1994.

Selmecki László: A dobolási hirdetések néprajzi adatai Törökszentmiklós paraszti állattartásáról (1818–1830). *Folklor és Etnográfia* 85 (1994) 216–217.

SCHÜTZ 1931.

Schütz Ernő: Debrecen szabad királyi város és a Hortobágy lótenyésztésének múltja és jelene. *Szent György* 1931. évf. 526–531.

SZABADFALVI 1984.

Szabadsfalvi József: Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. *Studia Folkloristica et Ethnographica*. Debrecen, 1984.

SZABÓ 1850.

Szabó Károly: Magyar helyneveinkről. Körös-Tarcsa helynevei. *Új Magyar Múzeum* VII (1850) 370–377.

SZABÓ 1993.

Szabó Imre: Lovas múltunkról jelen időben. *Jászkunság* XXXIX/3 (1993) 9–12.

SZEMIÁN 1876.

Szemián Sámuel: A csabai nép életmódja s szokásai a közel múltban. *A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társaság Évkönyve* II (1876) 43–56.

SZILÁGYINÉ 1926.

Szilágyiné Sütő Terézia: Emlékezetre méltó dolgok. Gyoma, kézirat (magántulajdonban).

SZŰCS 1993.

Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Az állattenyésztés fejlődése. Budapest, 1993.

VARGA 1982.

Varga Gyula: Vésztő népi állattartása. In.: *Vésztő története*. (Szerk.: Szabó Ferenc) Vésztő, 1982. 464–483.

RÖVIDÍTÉSEK:

BML	= Békés Megyei Levéltár, Gyula
GMA	= Gabonamúzeum Adattára, a Munkácsy Múzeumban, Békéscsaba
MMM	= Munkácsy Mihály Múzeum Adattára, Békéscsaba
Nagyk. ir.	= Nagyközségi iratok
Közs. ir.	= Községi iratok

Angaben zur geschichtlichen und ethnographischen Kenntnis der Pferdezucht auf dem Körös-Gebiet

– István Cs. Szabó –

Resümee

Die naturgeographische Gegend Körös-Gebiet war im Mittelalter und auch in den früheren Jahrtausenden eine Landschaft, die durch lange, schlängelnde Wasserläufe durchgelaufen und durch sumpfigen Flächen unterbrochen war. Die biologische Umwelt wurde durch den Rhythmus der Fluten, die jährlich mehrmals vorkamen, in ständigen Veränderungen gehalten. Auf den tiefliegenden Inseln gaben die ergiebigen Weiden und die Sumpfwälder den hier lebenden Menschen und ihren Tieren ausreichende Nahrung.

Die auf diesem Gebiet lebenden Ungaren wirtschafteten auf dem Flutgebiet und sie schützten sich vor der Flut mit verschiedenen kulturtechnischen Lösungen – wie mit Kanälen mit Doppelausnutzung „fokok“, die auch gegrabene sein könnten, aber sie waren überwiegend naturelle Geländeformationen –, mit Dämmen und Sperrseen, die gleichzeitig auch Fischteiche waren. Es ist aufmerksam, daß die türkische „Verwaltung“ „die Bewegung der Gewässer“ in der Zeit der Türkenherrschaft in Ordnung halten ließ. Die Versumpfung erfolgte auf einigen Gebieten in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts, wann die militärische Operationen die geregelte Wirtschaftung unmöglich machten.

Innerhalb des ansehnlichen Viehbestandes der Pferdebestand vertrat eine bedeutsame Zahl. Ab der Arpadenzeit bis zum 20. Jahrhundert wurde ein wertvoller Pferdebestand auf diesem Gegend unseres Landes gezüchtet. Die Willkürherrschaft zwischen 1958–1962 rechnete auch mit dem Pferdezucht, was dem Bauerntum – was sie liquidieren möchten – von psychologischer Bedeutung war und mit der Vergangenheit im Zusammenhang brachten-, grausam ab.

Bis der Mitte des 19. Jahrhunderts, an manchen Stellen bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts wurden die in der Arbeit genutzten Pferde von den Pferdejugen auf der sogenannten siedlungnahen inneren Weide in Gruppen geweidet. Die Weide in der Nacht bot den Jugendlichen eine Möglichkeit von den älteren Menschen Märchen und Sagen zu hören, Gesellschaftsspiele zu spielen und durch die Bewachung von Pferden miteinander abwechselnd Liebesverbindungen zu pflegen. In dem Gehöftsystem, welches nach der Kommissierung der Ackerfeldern und nach dem Ausbruch der Weiden herausgebildet wurde, als die „organische Fortführung“ dieser Weideart war die Weide um die Gehöfte zustande gekommen.

Auf die Wende des 19.–20. Jahrhunderts entsprach das Bild des „idealen Pferdes“ des ungarischen Bauers den Anforderungen von „landwirtschaftlichem Arbeitspferd“, welches mit der fachlichen Leitung der militärischen Gestüte gezüchtet wurde. Diese Gruppe der Pferdearten von „halbschweren“ Warmblütern – Nonius, englische Halbblutpferdarten – genügte auch die Ansprüche der Armee. Der gemischte

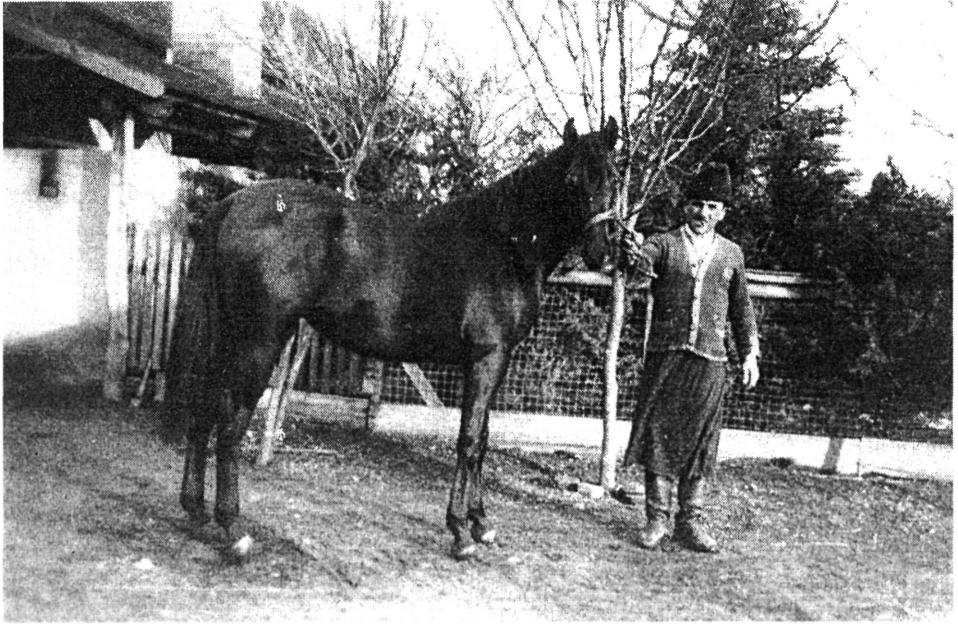
Bauerpferdebestand von östlichem Charakter wurde bis zu dem letzten Drittel des 19. Jahrhunderts völlig verschwunden. Die Qualität des Pferdebestandes erlitt wegen des I. und II. Weltkrieges einen wesentlichen Rückschlag.

Die Pflege, die Fütterung und die Haltung von Pferden wurden von der endlosen Pferdeliebe des Bauertums bestimmt. Der Landwirt von Pferden ging nach der Arbeit nie „ins Haus“ hinein, bis er seine Pferde in jeder Hinsicht nicht versorgte. Er ging sogar vor dem Schlafengehen in den Stall um zu besehen, ob alles in Zusammenhang mit den Pferden in Ordnung sei.

Nach dem Aufbruch der Weiden, durch den Anbau der Futterpflanzen wurde die Fütterung von Pferden völlig verändert. Die Haltungs- und Fütterungskosten erhöhten sich. Die Pferde wurden auf jeden Zweig der landwirtschaftlichen Arbeiten eingehend ins Joch gespannt. Die Fütterung mit Gerste, als Pferdefutter hörte sich auf. Die Kraftfutter waren: Hafer, Mais. Die Massenfutterpflanzen waren: Luzerneheu, wenig Wiesenheu, Gersteheu, Haferheu, im Notfall Weizenheu. Futterrübe und Futterkürbis wurden in großer Menge im Herbst und im Winter mit Weizenspreu – Rüttsroh nach einem eintägigen Verarbeitungsverfahren /Beizezubereitung/ gefutert. Die überwiegend auch heute gebräuchliche mehrhundert Wörter für die Nennung von Pferdefarben und Pferdemaßen – dienen als ein Beweis der Fülle, Vielfarbigkeit und besonderer Varietät der Ausdrucksfähigkeit der ungarischen Sprache. Die Zahl von solchen Nennungen ist aber leider auch bedeutend, die – mit den Pferden zusammen – schon aus dem allgemeinen Gebrauch ausgestorben sind.

Cs. Szabó István

H-5600 Békéscsaba, Lencsési u. 46. fsz. 1.

1. kép. Nonius ké:éves csikó (1930, Braun Ádám, Mezőberény, Petőfi u. 7)

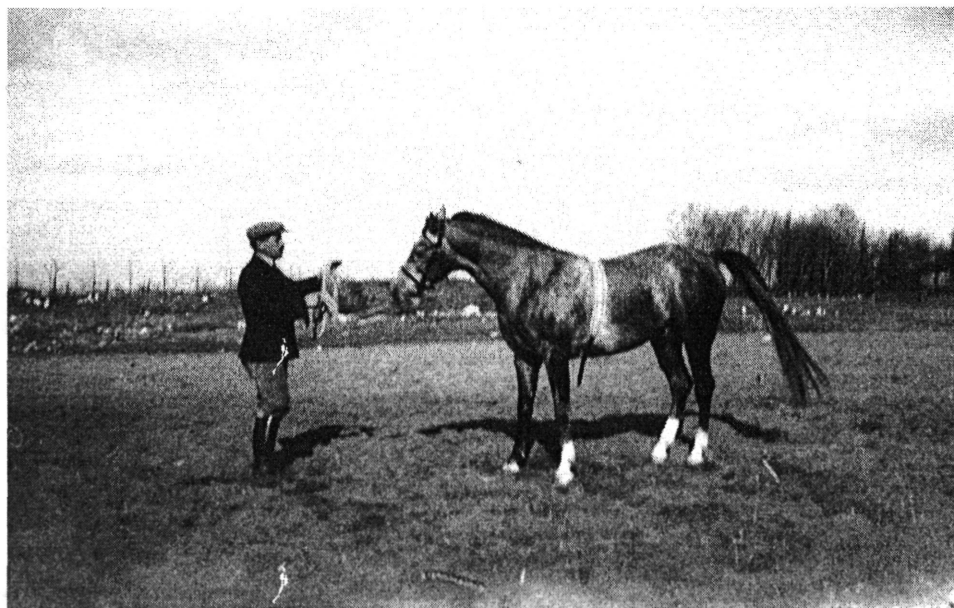
2. kép. Itatás a tanyaudvaron (1930, Braun Ádám, Mezőberény)

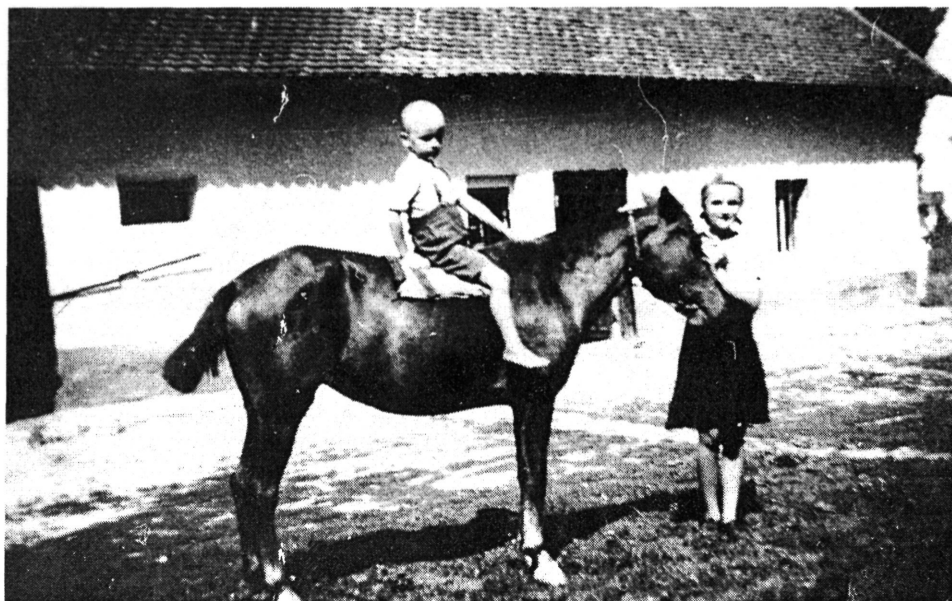
3. kép. Csikó, homlokán „csillaggal”, bal hátsó lába csüdben kesely
(1930, Braun Ádám tanyája, Mezőberény)

4. kép. Hucul-jellegű ló, nyeregtájon „turhelyes”, „lisztes vagy másképpen számárorrú”
(1920, Mezőberény)

5. kép. Almásderes mén-„csődör”, félvér-jellegű (1932, Lédig József, Mezőberény)

6. kép. A szerző hatéves korában és tizennégy esztendőös nagynénje, Braun Ilonka, Mezőberény, Braun Péter tanyája 1944

7. kép. "INSPEKTOR" fedezőmén és a kancák, Szabadság tsz., Békéscsaba, 1980

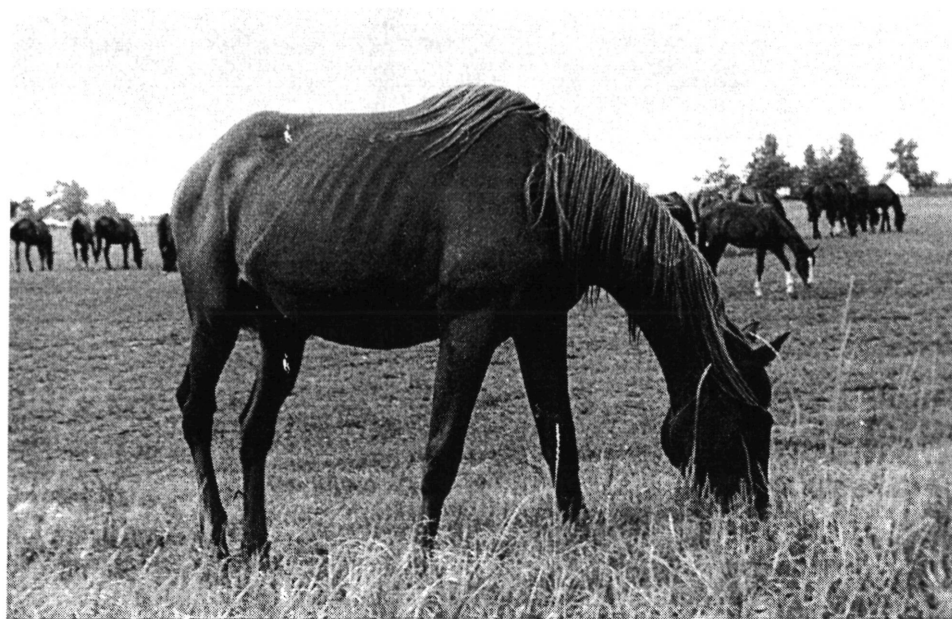

8. kép. Sipiczki János félvér kanca fogata, Szabadság tsz., Békéscsaba, 1980

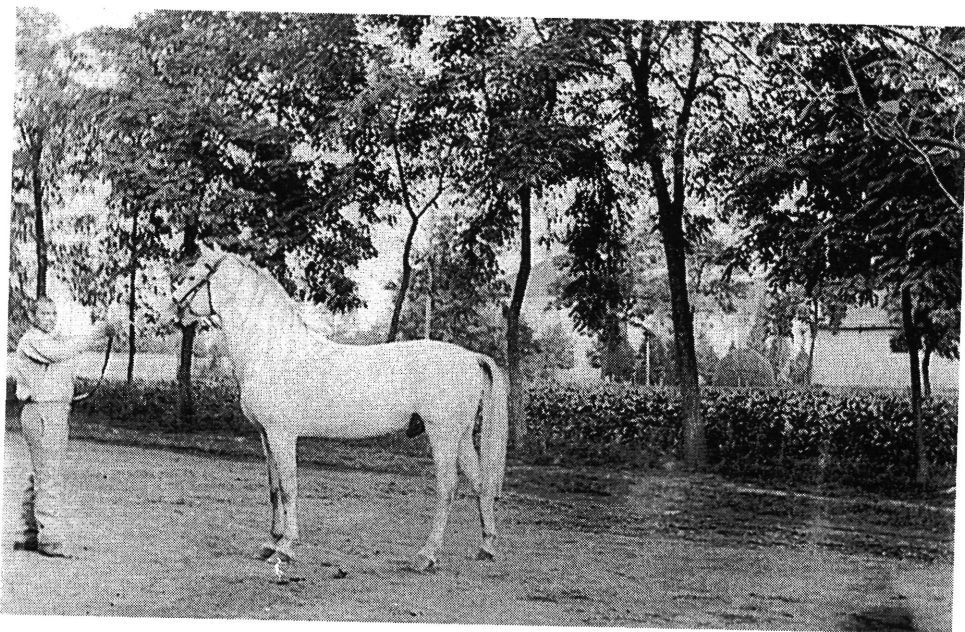

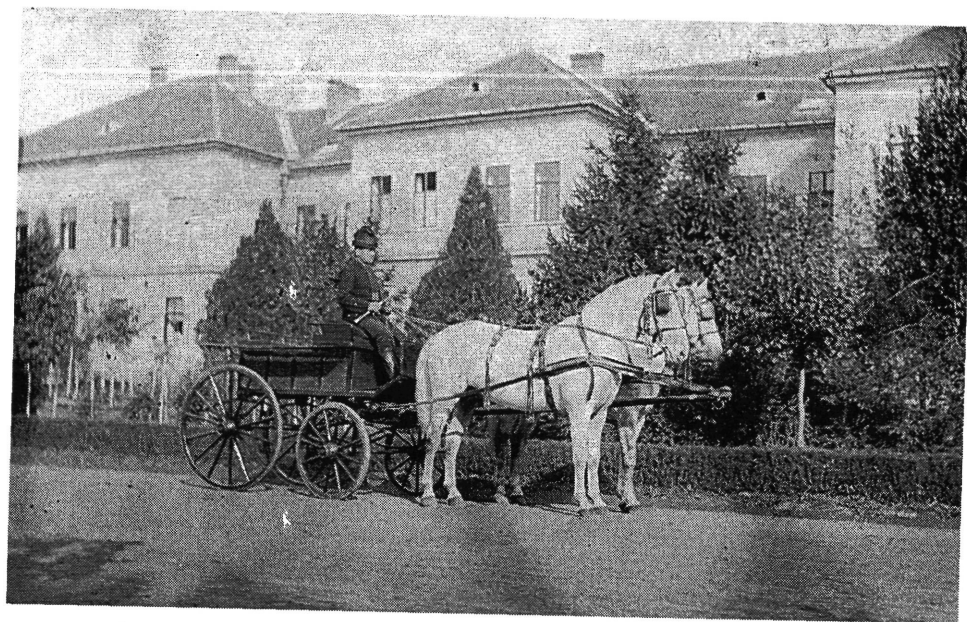
9. kép. Urbán János gazda vásárra menet, Békéscsaba, Kereki, Tanya 641, 1930-as évek

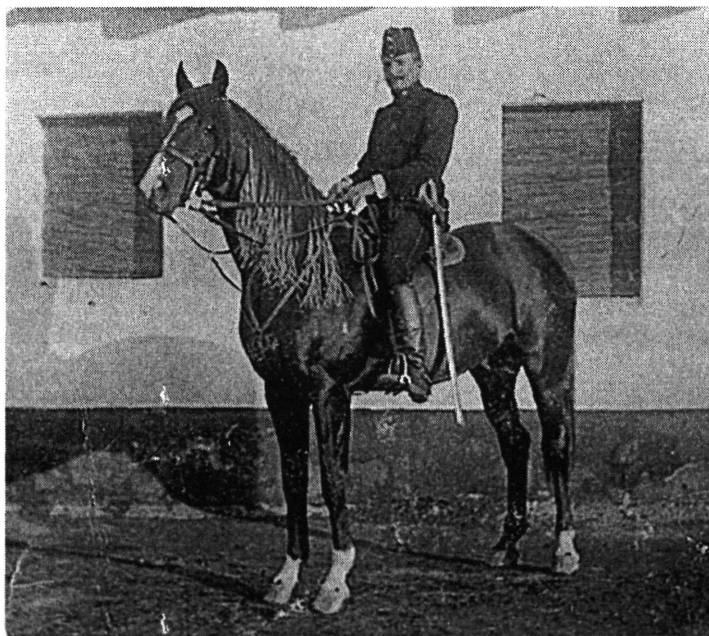
10. kép. Legelő ménés, Gyoma, az 1970-es évek eleje

11. kép. Arabs jellegű fedezőmén, Kiskundorozsma, Ménesparancsnokság, 1912

12. kép. Kiskundorozsma, Ménesparancsnokság parancsnoki fogata, 1912

13. kép. Papp Zsigmond gyomai gazda, méneskari őrmester, Kiskundorozsma, 1912

14. kép. Huszárok pihenőben, valahol Galíciában, 1915